

ANTAL TAMÁS

Az állami telepítések jogi szabályozása Magyarországon a dualizmus korában, különös tekintettel a Délvidékre*

„Az a pénzügyi áldozat, melyet
az állam telepítésre fordít, bőven
megtérül a nemzet megerősödése
és összeforrása által.”

(Darányi Ignác)

1. A telepítésekről általában

A 19. században a telepítésen valamely földterület „más vidékről jött földművelőkkel” való rendszeres benépesítését értették. Közvetlen célja a népesség és a földbirtok megoszlása közötti helyesebb arány kialakítása, míg a másodlagos célja az új megosztási aránnyal a gazdasági és nemzeti érdekek szolgálata volt. A telepítési folyamat lényegét az képezte, hogy az ország más tájairól érkezett és földműveléssel foglalkozó személyek előre meghatározott terv szerint új lakhelyet alapítottak egy erre előzetesen kijelölt földrajzi területen rendszerint kis- és középbirtokok létrehozása által. E sajátos *jogviszony alanyai* szoros értelemben a telepítő és a telepések voltak; az előbbi a földterület benépesítésének eljárását vezette és a területet rendelkezésre bocsátotta, míg az utóbbiak az új lakhelyre költöző és termelő agrártevékenységet végző természetes személyeket (mezőgazdasági munkásokat, kisértőket vagy középbirtokosokat) jelentették. A telepítő egyaránt lehetett magánszemély, egyesület, pénztintézet vagy közjogi jogalany, mint az állam, egy törvényhatóság avagy egy község is. A *tárgyi oldalon* szereplő földterületek (telepállományok, telephelyek) állhattak csak beltelkekből, csak külső, közösen használt földekből vagy mindkettőből. A nagy telephelyek abban különböztek jogilag a kisebbektől, hogy az előbbieken a telepések nem kizárólag önnön testi munkájukkal művelték az ingatlant, hanem másokat is foglalkoztató gazdaságokat hozhattak létre és vezethettek. Az egyes telephelyek összessége alkotta a *telepítvényt*.¹

* Jelen közlemény az *Újabb kutatások Magyarország alkotmány-, közigazgatás- és jogszolgáltatás-történetéhez – európai kitekintéssel (1848–1918)* című, OTKA K 101.735 nyilvántartási számú pályázati programra illeszkedik.

¹ MATTYASOVSKY MIKLÓS: *Telepítés*. In: Magyar jogi lexikon hat kötetben. Szerk.: Márkus Dezső. Budapest, 1907. VI. kötet, 548–549. pp., PAP DÁVID: *A telepítés kérdése*. In: Közgazdasági Szemle. 1896. január.

A telepítés tágabb értelemben három társadalmi érdekkört érintett: a földet eladó vagy haszonbérbe adó telepítőn és a vételárat vagy haszonbért rendszeresen, saját gazdálkodása eredményéből fizető telepesen kívül megjelent egy harmadik személyi réteg is: a szomszéd földtulajdonosoké és az érintett községeké. A szomszédos földterületek tulajdonosai (birtokosai) gazdasági helyzetére a helybeli gazdálkodás szereplőinek növekedése érzékenyen hathatott, míg az új telepekkel határos községekben meg kellett szervezni az újonnan érkezők egészségügyi, oktatási, hitfelekezeti, kulturális és közgazgatási ellátását, valamint át kellett alakítani az ottani mezőrendőri szolgáltatásokat is. Mindez anyagi megterheléssel járt. Éppen ezért az állami telepítésnél nem csupán a föld művelését lehetővé tevő, magánjogi jellegű jogviszonyokat kellett jogszabályilag rendezni, hanem annak a járulékos kérdéseivel – a megfelelő közigazgatási aktusokkal – is normatívan és előre volt szükséges foglalkozni. Szintén nehezítette a telepítéseket, hogy jobbára tökeszegény személyek vettek vagy béreltek földeket, így a vételárat (bérleti díjat) nem az ingatlan rendelkezésükre való bocsátásakor, hanem részletekben, a tényleges hozadéki érték alapján, később kellett megfizetniük. Ez *ab ovo* érdeklentéket szülhetett a telepítő és a telepesek között, mivel az ellenértéket így nem a forgalmi érték, hanem az attól eltérő, annál rendszerint kevesebb összegű, tisztított hozadék alapul vételével lehetett csak ésszerűen és járadékrendszerben meghatározni.²

Mindezekre és az egyre erősödő kivándorlási hullámra tekintettel – az 1880 utáni két évtizedben körülbelül félmillió, a 20. század elején további 1,4 millió ember „tántorgott ki Amerikába” a Kárpát-medencéből³ – a telepítések törvényi szintű szabályozása végül elkerülhetetlenné vált.

E hazai, komplex demográfiai, migrációs és földügyi probléma ugyanakkor nem volt egyedülálló a kor Európájában.⁴ Angliában az ipari forradalom és a 19. század derekának munkásmozgalmi⁵ kényszerítették a Parlamentet több bizottsági jelentés nyomán az 1882. évi *Allotments Act* megalkotására, amely szerint az abban megjelölt alapítványok a földjeiket egy *acre*-t meg nem haladó parcellákban a munkásoknak tartoztak

(1. szám) 75–112. pp. különösen: 80–83. pp., KENÉZ BÉLA: *Nép és föld. (A gazdasági élet statisztikája.)* Budapest, 1916. 115–117. pp. Vö.: M. HERBERGER: *Landesausbau*. In: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1978. II. 1365–1369. Kolumnen, bes.: II. 1367–1368. Kol.

² MATTYASOVSKY 1907. VI. kötet, 549–550. pp., MILHOFFER SÁNDOR: *A járadékbirtokok hazai viszonyaink között*. In: *Közgazdasági Szemle*. 1902. július. (28/1. szám) 511–547. pp. különösen: 528–543. pp., FELLNER FRIGYES: *A telepítési járadékrendszer*. In: *Közgazdasági Szemle*. 1900. szeptember. (9. szám) 677–682. pp.

³ BEREND T. IVÁN – RÁNKI GYÖRGY: *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*. Budapest, 1976. 45–47. pp., VARGA NORBERT: *A demográfiai átalakulás és a kivándorlás hatása a magyar állampolgársági jog szabályozására a 19. században*. = *Acta Jur. et Pol.* Szeged. Tomus LXXII. Fasc. 22. Szeged, 2009. 661–692. pp., PUSKÁS JULIANNA: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Budapest, 1982. 59–152. pp.

⁴ Az egyes államokról részletesen írt KENÉZ 1916. 159–224. pp.

⁵ MÓZES MIHÁLY: *Az ipari forradalmak kora*. Budapest, 1991. 29–30. pp., 59–60. pp., MÓZES MIHÁLY: *Az angol ipari forradalom*. In: *Európa története*. Szerk.: Gunst Péter. Debrecen, 1995. 204–215. pp. különösen: 212–215. pp., RUSZOLY JÓZSEF: *A választójog a munkásmozgalmak programjaiban a 20. század elejéig, különös tekintettel Magyarországra*. In: Uő.: *Európa alkotmánytörténete. Előadások és tanulmányok középkori és újkori intézményekről*. Budapest, 2005. 510–525. pp. különösen: 510–511. pp., RONDO CAMERON: *A világgazdaság rövid története*. Maecenas Kiadó, h. n., 1994. 272–276. pp. A korszakról átfogóan írt pl. FRIEDRICH ENGELS: *A munkásosztály helyzete Angliában*. Budapest, 1954., ERIC J. HOBSBAWN: *A tőke kora. 1848–1875*. Budapest, 1978., H. HARASZTI ÉVA: *A chartista mozgalom*. Budapest, 1967.

bérbe adni.⁶ Az e tárgykörben keletkezett 1887. évi törvény felhatalmazta az újonnan létrehozott közigazgatási szerveket, a grófsági tanácsokat (*county councils*) és a közegészségügyi hatóságokat arra, hogy szükség esetén kisajátítás útján biztosítsák az említett földingatlanokat.⁷ Az 1892. évi és később még továbbfejlesztett *Small Holdings Act* pedig a permanens mezőgazdasági válság miatt csaknem eltűnt paraszti középosztály helyét igyekezett a telepítések útján pótolni a földreformok keretében (*land reforms*) a századfordulón. Ennek értelmében a grófsági tanácsok vehettek termőföldeket, majd azokat 1–50 *acre* nagyságú részekre osztva betelepíthették – a nagyobbakat adásvétel-
lel, a kisebbeket (a 15 *acre* alattiakat) pedig haszonbérlet útján. A teljes vételárát ötven évig részletekben fizették a vevők, amellyel az első húsz évben részbeni elidegenítési és felosztási tilalmak is együtt jártak. Az örökösök a telepes jogutódaiként folytathatták a művelést.⁸

Németországban rendszerint tagállami törvények szabályozták a telepítési mozgalmat. A bismarcki Poroszországban⁹ például külön jogszabályok vonatkoztak az állami és magán telepítésekre (*Kolonisation*). 1886-ban egy önálló hatóságot szerveztek az állami telepítési tevékenység ellátására *Ansiedelungskommission* névvel. Elsődlegesen Kelet-Poroszországban fejtette ki működését a németiség számának emelése végett a zömében lengyelek lakta peremterületeken.¹⁰ A kis- és középbirtokok szaporítását célozták az 1890. június 27-i és az 1891. július 7-i törvények is, midőn megkönnyítették a nagybirtokok felosztását, a telepesek támogatására pedig állami járadékbankokat hoztak létre, amelyek a fizetendő járadékot oly módon számították, hogy a telepítőknek kamatozó járadékleveleket bocsátottak ki. 1896-ban elidegenítési és terhelési tilalmat vezettek be az állami segéllyel létesített járadékbirtokokra és az egyéb telepes helyekre.¹¹

Érdekes, hogy a jobbágyfelszabadítást követően még Oroszországban is létesítettek állami hitelintézetet a telepítéshez hasonló társadalmi folyamatok ösztönzésére III. Sándor uralkodásának időszakában. A Nyikolaj Bunge cári pénzügyminiszter által 1883-ban alapított „Parasztbank” a pauperizált, *de facto* még mindig földközösségekben élő, volt *obszina*-jobbágyok anyagi támogatása végett a vételár értékének 90 %-a erejéig nyújtott kölcsönt, s 1895-től jogában állt a megkötendő szerződés feltételeit hivatalból is ellenőrizni. Ezzel párhuzamosan az „orosz utas”, féltökés termelésre vállalkozó bojár és sztrelec eredetű kisenemességet megsegítendő a Nemesi Bankot is létrehozták.¹²

⁶ W. D. HANDCOCK: *English Historical Documents. 1874–1914.* = English Historical Documents, Vol. X, Editor in chief: David C. Douglas. London – New York, 1977. 201–202. pp., 209–217. pp.

⁷ R. C. K. ENSOR: *The Oxford History of England. 1870–1914.* Oxford, 1936. 203. p.

⁸ ENSOR 1936. 284–286. pp., 393–394. pp., KENÉZ 1916. 163–166. pp.

⁹ RUSZOLY JÓZSEF: *Európai jog- és alkotmánytörténelem.* = Pólay Elemér Alapítvány, Opera Iurisprudentiae I. Sorozatszerk.: Balogh Elemér. Szeged, 2011. 488–492. pp.

¹⁰ Részletesen lásd MAX SERING: *Die innere Kolonisation im östlichen Deutschland.* Duncker & Humboldt, Leipzig, 1893., újabb kiadása: Verlag Classic Edition, 2009.

¹¹ SZÉCHENYI Imre: *Telepítési törekvések Németországban.* Budapest, 1893. 53–104. pp., 138–149. pp., NIEDERHAUSER EMIL: *A parasztság Európában.* In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában (1848–1914). Szerk.: Szabó István. Budapest, 1965. II. kötet, 655–691. pp. különösen: 681–682. pp., PAP 1896. 90–91. pp. Lásd még: *Poroszországi belső telepítés 1913-ban.* In: *Közgazdasági Szemle.* 1914. május–június. (5–6. szám) 359–360. pp.

¹² MÓZES 1991. 88–89. pp., MIHAIL HELLER: *Az Orosz Birodalom története I.* Budapest, 2000. 557. p., NIEDERHAUSER EMIL: *A polgári átalakulás.* In: Oroszország története. Szerk.: Szvák Gyula. Budapest, 2001. 363–371. pp., 378. p., 381–382. pp., HORVÁTH PÁL: *A középkori falusi földközösség jogtörténeti*

Hogy mennyire érzékenyen érintették a telepítésekkel együtt járó, megelőlegezett kiadások még a tehetősebb államokat is a 19. század végén, jól példázza azt *Dánia* esete, ahol – az előző országokkal ellentétben – hosszas próbálkozások dacára sem sikerült megoldani a központi költségvetési támogatást. A törvényhozás népképviselői kamarája 1897-ben ugyan megszavazta 4 millió korona elkülönítését parcellázás céljából, de a *Landsting* (a második kamara) csak egymilliót volt hajlandó e célra áldozni. Az egyezkedés végül 1898-ban sem vezetett egyetértéshez, így a haladó szellemű javaslat (akkor) nem válhatott törvényé.¹³

2. A telepítések Magyarországon és az 1894. évi V. tc. létrejötte

Hazánkban a telepítési mozgalom egzakt szabályozására csak 1894-ben került sor, noha különféle telepítési tevékenységek már az előtt is zajlottak az 1873. évi XXII. tc. és az azzal összefüggő földadomentességet biztosító 1875. évi VII. tc. nyomán. A telepítvényekről szóló 1873. évi említett törvény önkéntes megváltás esetén tulajdonosokká tette azon haszonbéres telepeseket, akik a volt földesúri szabad rendelkezés körébe tartozó, nem úrbéres földeken telepedtek meg, ha ekként község is keletkezett, mivel rájuk nem vonatkoztak az úrbériség megszüntetésének 1848. és 1853. évi szabályai.¹⁴ Ezen „telepítvények” nem voltak sem jogilag, sem szociológiailag azonosak a későbbi telepes közösségekkel, ugyanis eredetileg és túlnyomó részben munkások lakták azokat olyan vidékeken, ahol a földbirtokos a gyér munkaerő egyben tartása érdekében a tartós megtelepedésre ingatlant biztosított. E földek használata 1873-ig csupán *földhaszonvétel* keretében történt, amely után természetbeni járadékot kellett szolgáltatni (napszám, terményhányad), azt követően azonban a határozatlan idejű vagy „örök időkre” szóló szerződéssel átengedett ingatlanokat a telepítvényesek megválthatták az évi járandóságuk hűszoros összegének megfizetése által.¹⁵ A határozott időtartamú jogviszonyok eseté-

vonásai. Budapest, 1960. 134–144. pp., ARATÓ ENDRE: *Kelet-Európa története a 19. század első felében*. Budapest, 1971. 455–462. pp. Érdekességként PÁLOSI ERVIN: *A telepítés és a földkérdés Szibériában*. In: Közgazdasági Szemle. 1918. november–december. (11–12. szám) 677–700. pp.

¹³ SCHUMACHER SÁNDOR: *Dán törvényjavaslat a telek-parcellák létesítéséről a mezőgazdasági munkások számára*. In: Közgazdasági Szemle. 1898. június. (6. füzet) 365–380. pp.

¹⁴ SPIRA GYÖRGY: *A jobbágyfelszabadítás és a közteherviselés törvénybe iktatása március 18-án*. In: Magyarország története tíz kötetben. 1848–1890. Főszerk. Kovács Endre. Budapest, 1979. 83–86. pp., SZABAD GYÖRGY: *A jobbágyfelszabadítás újraszabályozása*. In: Magyarország története tíz kötetben. 1848–1890. Főszerk. Kovács Endre. Budapest, 1979. 530–537. pp., VARGA JÁNOS: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban*. Budapest, 1972., FÜR LAJOS: *Jobbágyföld – parasztföld*. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában (1848–1914). Szerk.: Szabó István. Budapest, 1965. I. kötet, 33–153. pp., HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Jobbágyfelszabadítás és annak nehézségei Magyarországon 1848/49-ben*. In: 150 év. A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténetek 1848-ról. Budapest, 2001. 105–119. pp. Lásd még HOMOKI-NAGY MÁRIA: *A jobbágyi terhek megszüntetésének egy lehetséges módja*. = Acta Jur. et Pol. Szeged. Tom. XLV. Fasc. 5. Szeged, 1994., HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Az úrbéri telek tulajdonjogi helyzete*. In: Degré Alajos emlékkönyv. Szerk.: Máthé Gábor és Zlinszky János. Budapest, 1995. 87–97. pp.

¹⁵ GYIMESI SÁNDOR: *A telepítvényes falvak „felszabadulása”*. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában (1848–1914). Szerk.: Szabó István. Budapest, 1965. I. kötet, 154–206. pp. különösen: 189–206. pp.

ben a földet művelőkre már hátrányosabb rendelkezések vonatkoztak.¹⁶ E jogszabály azonban nem újabb telepek létrehozására, hanem csupán a meglévők joghelyzetének racionalizálására irányult, amely egyébként is csak felemás eredményre vezetett, ugyanis a földtulajdont szerzettek a külső telkekből mindössze legfeljebb négy katasztrális hold illette a belső telkeik után, amely a megélhetéshez igen kevésnek bizonyult. Minderre tekintettel a telepítvények továbbra is munkástelepekként működtek; az ingatlanok tulajdonosai inkább voltak kisebb gazdálkodást végző ipari vagy agrármunkások,¹⁷ mint hivatásszerű mezőgazdasági őstermelők.

E réteg létezése más történeti aspektusból is figyelmet érdemel, ugyanis belőlük alakult ki és sokasodott a 19. századvégi s a 20. század eleji szegényparasztság, az agrárproletariátus, akiket *Mózes Mihály* találóan ekként jellemzett: „saját néhány holdja – vagy még ennél is kisebb parcellája – nem biztosított önmagában megélhetést. Anyagi helyzete bizonytalan volt, saját ‚gazdasága’ mellett kénytelen volt minden lehetséges munkát elvállalni”.¹⁸

Mindezzel párhuzamosan tünt fel azon jelenség, midőn a csángók Bukovinából tömegesen kezdtek visszatelepülni Magyarországra, amely okán az országgyűlés önálló törvényt is alkotott az 1886. évi IV. tc. formájában. Nem csupán az állampolgársági jogviszony kérdései szempontjából bírt ez jelentőséggel,¹⁹ hanem a tekintetben is, hogy a hazatérők megélhetését az államnak valamiként tetteleg segítenie kellett. Bosznia és Hercegovina okkupációja (1878), benne a *kmetek* sajátos társadalmi státusza, ugyancsak felvetett a témánkhöz illeszkedő problémákat.²⁰

a) Az 1894. évi V. tc. megalkotása²¹

Az ország mezőgazdaságának fejlesztése érdekében az államilag létrehozandó telepés községek támogatása és szervezése már Szapáry Gyula kormányának idején meg-

¹⁶ A korabeli mezőgazdasági munkásságról ír OROSZ ISTVÁN: *Agrárpolitika és agrártársadalom*. In: Magyarország története tíz kötetben. 1848–1890. Főszerk. Kovács Endre. Budapest, 1979. 1108–1117. pp. különösen: 1110–1112. pp., SÁRKÓZI ZOLTÁN: *A summások*. In: *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában (1848–1914)*. Szerk.: Szabó István. Budapest, 1965. II. kötet, 321–381. pp., RÁCZ ISTVÁN: *Parasztok elvándorlása a faluból*. In: *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában (1848–1914)*. Szerk.: Szabó István. Budapest, 1965. II. kötet, 433–483. pp. Ide is vonatkozó írásokat közöl: *Parasztság és magyarság. Tanulmányok Szabó István történetirő születésének 90. évfordulója tiszteletére*. Szerk.: RÁCZ ISTVÁN. Debrecen, 1989., SZABÓ ISTVÁN: *Jobbágyság – parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. Szerk.: Für Lajos. Budapest, 1976. 351–385. pp.

¹⁷ BEREND-RÁNKI 1976. 78–79. pp. Az erdélyi bérmunkásokról ír SZASZ ZOLTÁN: *Gazdaság és társadalom a kapitalista átalakulás korában*. In: Erdély története. 3. kötet: 1830-tól napjainkig. Főszerk.: Kőpeczi Béla. Budapest, 1987. 1595–1599. pp.

¹⁸ MÓZES MIHÁLY: *Az agrártársadalom és a modernizáció*. In: Uő.: *A kiegyezéstől Trianonig. Regionális gazdaságtörténeti tanulmányok*. Cosmos Multimedia könyvek, h. n., 1998. 124–125. pp.

¹⁹ VARGA 2009. 674–675. pp.

²⁰ KENÉZ 1916. 150–158. pp., ARATÓ 1971. 58–59. pp.

²¹ Tanulmányunk e szakaszának a) és b) pontjaiban a magyar országgyűlés hivatalos nyomtatványainak megjelölésére a következő *rövidítéseket* használjuk: KHI = Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai (Budapest, 1893–1894), KHN = Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója (Budapest, 1893–1894), FHI = Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendi házábanak irományai (Budapest, 1893–1894), FHN = Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendi házábanak naplója (Budapest, 1893–1894).

kezdődött: a filoxéra járvány által elpusztított szőlővidékek lakosainak megsegítésével 1891 júniusában foglalkozott a minisztertanács.²² A Nagybecskerek határában kincstári birtokokon élő, felsőmuzslyai telepesek által korábban felvett állami kölcsönök visszafizetésére pedig 1892 áprilisában adott haladékat a kormány.²³ 1890-től egyébként hozzávetőleg 870 családot helyeztek el a Délvidéken Nagybecskerek (5000 kat. hold), Bogojeva (55 család) és a Temesvár melletti Vadászerdő (3156 kat. hold), valamint Andránháza (utóbb Bodófalva, 4957 kat. hold) területein, továbbá a Krassó-Szörény vármegyei Bálincon (3534 kat. hold) és Rakittán (4500 kat. hold).²⁴

Gr. Bethlen András földművelésügyi miniszter a telepítések tárgyában kidolgozott első törvénytervezetét 1892. október 17-én küldte meg a pénzügyminiszternek előzetes véleményezés végett, amelyben ötmillió forintos alap létesítését hozta javaslatba körülbelül tízezer család részére. A december 27-i minisztertanácsi ülésen azonban a kormány csak hárommillió forintot biztosított e célra a tiszai árvízkárosultak részére az 1880. évi XX. tc. által folyósított kölcsönökből visszaérkező pénzüsszegek terhére. Egyebekben utasította az előterjesztőt a tervezet ennek megfelelő átdolgozására.²⁵ 1893. március 7-én mutatta be Bethlen az újabb szövegezést, melyet Wekerle Sándor első kormánya el is fogadott, majd április 12-én felterjesztették azt az uralkodóhoz előszentesítés végett. Ferenc József április 19-én adta meg a kegyelmes hozzájárulását.²⁶

A törvényjavaslat szövegét és hivatalos indokolását végül 1893. április 25-i dátumozással nyújtotta be gr. Bethlen András az országgyűlés képviselőházában, annak 205. ülésén élénk éljenzés közepette,²⁷ amely ezután a két, tárgykör szerint érintett állandó bizottsághoz került a kerületi ülések akkorra már megszokott mellőzésével. Amíg a javaslat a bizottságoknál pihent, a földművelésügyi miniszter júniusban azt jelentette a kormánynak, hogy a Felső-Szamos völgyében több, telepítésre alkalmas birtok volna megszerezhető, ha az azokra vonatkozó adásvételi szerződéseket nyomban megkőthetné. A minisztertanács a kérésnek eleget tett azáltal, hogy a javaslatban szereplő hárommillió forint terhére – amelyet addig az országgyűlés képviselőházának közigazgatási bizottsága tárgyalt meg csupán, a plénum elé még nem is került! – egymilliót máris elkülönített az államkincstárba befolyó pénzekből.²⁸

A képviselőház *közigazgatási bizottságának* 1893. május 6-án kelt jelentése szerint a javaslat szükségességének megítélésébe a tagoknak külön bocsátkozniuk nem kellett, mivel annak jelentősége mind közigazgatási, mind gazdasági tekintetben egyértelmű volt, ezért elsődlegesen azt vizsgálták, hogy az elérni kívánt célok megvalósítására alkalmas rendelkezéseket tartalmazott-e. Azon két elvet követték, mi szerint „a telepítvények alakítására az állam ingerenciája, másrészt a telepesek megélhetése és boldogulása

²² *A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1890. március 16. – 1895. január 13.* Szerk.: LAKOS JÁNOS. Budapest, 1999. (A továbbiakban: Minisztertanácsi jegyzőkönyvek) 1891. június 3. (15. pont) I. kötet, 533–534. pp.

²³ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1892. április 29. (19. pont) I. kötet, 683. p.

²⁴ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1892. december 27. (13. pont) II. kötet, 816. p.; KHI. X. kötet, 367. szám, 234. p.

²⁵ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1892. december 27. (13. pont) II. kötet, 814. p., 816. p.

²⁶ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1893. március 7. (7. pont) II. kötet, 845–847. pp.

²⁷ KHN. XI. kötet, 378. p.; KHI. X. kötet, 367. szám, 228–236. pp.

²⁸ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1893. június 24. (8. pont) II. kötet, 882. p.

kellően biztosítottassék.” Azonban akként találta a bizottság, hogy az alkalmazandó jogintézmények helyessége mellett aránytalanul csekély volt a végrehajtásukra tervezett költségvetési összeg. A javaslatot mégis támogatta, mivel ezáltal az állam mintegy első lépésként egyértelműen kinyilatkoztatta szándékát és áldozatkészségét. Ugyanakkor felhívta a képviselőház pénzügyi bizottságának figyelmét arra, hogy a telepítésekkel összefüggő pénzügyi kedvezmények igénybe vételét, valamint a telekkönyvi átírásokat bélyeg- és illetékmentességben kellene részesíteni, s erre vonatkozólag a javaslatot üdvös volna kiegészíteni.²⁹ A normaszövegen egyebekben csak kisebb módosításokat indítványozott a közigazgatási bizottság, melyek az 1., a 3–6., a 9., a 10., a 17., a 18., végül a 20. és a 21. szakaszokat érintették.³⁰

Az így megszólított *pénzügyi bizottság* csupán jóval később, 1893. december 16-án formulázta véleményes jelentését, amelyben számos, finánciális jellegű észrevételt fogalmazott meg. Kiemelték, hogy az asztalon lévő javaslat nemzetgazdasági, népesedési és politikai szempontokból egyaránt jelentős volt, így általa a magánosok és a társulatok állandó jellegű és fejlődőképes telepítése, nemkülönben annak kellő jogi, közigazgatási és hitelügyi háttere az állam szoros ellenőrzésével valósulhatott meg. A bizottság a megfontolt tehervállalást találta indokoltnak mondván: sem a telepítések, sem az állam pénzügyi érdekei nem engedhették meg, hogy „rohamosan sokat markolva” haladjon a kormányzat, ezért helyeselték az állam hárommillió forintos költségvetési előirányzatát. Egyben nem osztotta a közigazgatási bizottságnak a tervbe vett telepítési pénzalap induló tőkéjének felemelésére irányuló kezdeményezését, miként egy önálló, a folyamatot finanszírozó bank létrehozását sem.³¹ Ugyanakkor a program működőképességének biztosítása érdekében, valamint a föld- és hitelspekulációk elkerülése végett, a Széll Kálmán vezette testület számos módosítást ajánlott a képviselőház figyelmébe, különösen az állam által eszközzendő telepítésekre vonatkozó fejezet tekintetében.³²

A *képviselőház plenáris ülése* szintén 1893. december 16-án vette kézhez a bizottsági jelentéseket,³³ de az expozék megtartására már csak a következő évben kerülhetett sor. Ekként 1894. január 16-án ismertette és részletezte gr. Sztáray István előadó a közigazgatási bizottság állásfoglalását. Beszédében először a telepítésnek mint a magyar történelmen végig vonuló jelenségnek a joghistorikus hátterével foglalkozott kezdve Solt fejedelemtől egészen Bocskai Istvánig. Ezt követően összegezte a törökök kiűzése utáni, III. Károly, Mária Terézia és II. József által szorgalmazott, több mint százezer betelepült eredményező népesedési folyamatot, amelyet korábbi történetírásunk hanyagul „Habsburg gyarmatosításnak” szokott volt nevezni.³⁴ I. Ferenc is támogatta elődeinek a

²⁹ KHI. XVI. kötet, 550. szám, 248–249. pp.

³⁰ KHI. XVI. kötet, 550. szám, 250–254. pp. Lásd még: *Pesti Napló*. 1893. május 4. (127. szám) 5. p., május 6. (129. szám) 3. p., május 7. (130. szám) 4. p.

³¹ KHI. XVI. kötet, 550. szám, 255. p. Az állami alapról és a járadékbankról ellentétesen érvelt PAP 1896. 105–108. pp.

³² KHI. XVI. kötet, 550. szám, 256–258. pp. és egységes szerkezetben: Uo. 259–264. pp. Lásd még: *Pesti Napló*. 1893. november 28. (334. szám) 9. p., november 29. (335. szám) 11. p., december 12. (348. szám) 2. p.

³³ KHN. XV. kötet, 323. p.

³⁴ KHN. XV. kötet, 336–337. pp. KOSÁRY DOMOKOS: *Kossuth Lajos harca a feudális és félgymarmati elnyomás ellen*. In: Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. Szerk.: I. Tóth Zoltán. Budapest, 1952. I. kötet, 1–86. pp. különösen: 27–31. pp. A 18. századi népesedéstörténetről ír PÁPAI BÉLA:

Magyarország etnikai összetételét mind demográfiailag, mind geográfiailag megváltoztató sajátos kolonizációs politikáját tiroliakat és cseheket telepítve a Bánát községeibe.

Az 1830-as években a dohánytermesztés szolgáltatott okot az újabb telepes közösségek létrehozására,³⁵ majd 1858 után a Duna ármentesítésével összefüggésben alakultak ki mesterséges telepek a magyar Alföldön. Sztáray végül oda konkludált: e nem szerencsés történelmi jelenséget új szemlélettel kellene folytatni, hogy az a „fölvilágosult, modern, szabadelvű eszméknek megfelelő fenntartása mellett új közgazdasági momentummá” emelkedhessen. Ugyanakkor óvva intett a szomszédos államok „idegen ideáljaitól”, mivel a sajátos hazai szempontokat figyelembe véve lehetett csak a kérdést helyesen rendezni. „Ez a törvényjavaslat a kezdeményező lépés egy új téren: mag, amelyből új közgazdasági előnyök fognak fejlődni” – fogalmazott az előadó, s azt a „legfőbb rugót”, mely a kormányt a javaslat előterjesztésére ösztönözte a túlnépesedésben, az Amerikába való kivándorlásokban és a filoxéra járványokban jelölte meg. A javaslat intenciója a magyar földművelő osztálynak a haza földjéhez való, pozitív tartalmú kötése volt.³⁶ Hogy milyen neuralgikus kérdésre tapintott az országgyűlés, jól mutatta az a tény, miszerint a közigazgatási és a pénzügyi bizottságok módosító indítványai helyenként egymással ellentétben állottak. Ennek tudatában Sztáray a pénzügyi bizottság jelentéséhez mellékelte variánst javasolta kiinduló pontnak tekinteni.³⁷

A pénzügyi bizottság részéről Hegedűs Sándor szólalt fel, aki a két bizottság közötti véleménykülönbségekre utalt előzetesen és röviden. Ezek közül a telepek minimális és maximális méretének meghatározása volt a legfontosabb, mivel a pénzügyi bizottság ezgakt módon kívánta mindkét értéket jogszabályilag rögzíteni 10 és 40 holdban a telepek életképességének biztosítása végett. A másik ellenpontot a tulajdonszerzés idejének kérdése jelentette: a közigazgatási bizottság biztosítékot kívánt arra nézve, hogy a jogosult valóban művelni is fogja a földjét, ezért a tulajdonjog bekebelezésére hosszabb időt szándékozott hagyni, a pénzügyi bizottság viszont már az első részlet megfizetését követően javasolta a telepes tulajdonjogának bejegyzését, hogy azt „azon szeretettel és szorgalommal fejlessze, melyet a tulajdonjog érzete ébreszt”. Ugyanakkor Hegedűs szabadkozni volt kénytelen a hárommillió forintos előirányzat miatt, mivel mindenki egyetértett abban, hogy többre lett volna szükség. Azzal magyarázta a bizottságának az említett összeg támogatására irányuló döntését, hogy a német példákól okulva, az ingatlanárak emelkedését elkerülendő célszerűbbnek mutatkozott kisebb lépésekben haladni, s a szükséghez képest később bővíteni a költségvetési keretet. A telepítési alap önálló kezelését megvalósító esetleges bankalapítást is azért vetették el, hogy sem föld-,

Magyarország népe a feudalizmus megerősödése és bomlása idején (1711–1867). In: Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a Honfoglalástól 1949-ig. Szerk.: Kovacsics József. Budapest, 1963. 143–219. pp. különösen: 147–169. pp., ifj. BARTA JÁNOS: *A tizennyolcadik század története.* = Magyar századok 8. Sorozatszerk.: Szvák Gyula. Pannonica Kiadó, h. n., 2000. 152–165. pp.

³⁵ ROZSNYAI JÁNOS: *Telepítések a Dél-Alföldön.* In: Bodófalva telepítésének 100. évfordulója. = A Makói Múzeum füzetek 77. Szerk.: Halmágyi Pál. Makó, 1993. 7–11. pp. különösen: 9–10. pp.; DÁCZER KÁROLY: *Kamarai dohánykertészségek telepítése a Dél-Alföldön (1843–1844).* = Dél-alföldi évszázadok 10. Sorozatszerk.: BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 1998. 13–234. pp.

³⁶ KHN. XV. kötet, 337. p.

³⁷ KHN. XV. kötet, 338. p.

sem értékpapír-spekulációk ne induljanak meg, s az állami kontroll hatékonyan biztosítva legyen.³⁸

A hozzászólások sorát az ellenzék oldaláról Mülek Lajos függetlenségi és 48-as párti képviselő kezdte, midőn a javaslatot ugyan több nézőpontból szükségesnek találta, de elfogadva az előtte szólók és az indokolás érveit, támogatta azt a nemzetgazdasági, a népesebb, a helyesebb agrárpolitikai és főként a kulturális missziójára tekintettel. Egyetértett abban is, hogy kellő statisztikai adatok és tapasztalatok híján pontos költségtervezést készíteni nem lehetett, de a járadékbankok felállítását még így sem találta mellőzhetőnek. A telepítést gátló tényezők között rámutatott a családi hitbizományok³⁹ számának túlzott emelkedésére, s limitálni szándékozta azok méretét az oly területeken, ahol a „latifundiumok” a települések fejlődésének akadályává váltak. Azt is felemlítette, hogy az állam által korábban elidegenített jó minőségű földek magánosítása szintén oka volt annak, hogy a telepítési politika addig nem járhatott a helyes úton. A politikában egyébként is csupán a választások idején szoktak volt foglalkozni a telepesek jogos igényeivel például földosztást helyezve kilátásba.⁴⁰ A javaslat haladó voltára tekintettel – hiányai ellenére – támogatta annak részletes vitára bocsátását.⁴¹

A szintén függetlenségi párti Madarász József részben a telepítéseknek a hazaszeregetre és honfiúi érzetre gyakorolt hatásával indokolta a támogatását: „engem tehát leginkább azon indok vezet, hogy ott munkás, szorgalmas egyének független családot alapítanak, és Magyarországnak ezáltal hű és szabadságszerető polgáraivá váljanak”. Ugyanakkor figyelmébe ajánlotta a kormánynak és az országgyűlésnek az eljárási illetékmentesség mellé a telepesek részére 15–20 évre biztosítandó földadómentességet is. Úgy vélte, az állam ezzel nem veszít, hanem nyer, hiszen az elengedett adó később a sikeres telepítés jótékony gazdasági hatásaival megtérül.⁴²

Bethlen földművelésügyi miniszter örömet fejezte ki arra nézve, hogy a javaslat a pártok között egyöntetű elvi támogatásra talált. A hitelfinanszírozás módjában felmerült kritikákra előzetesen azt válaszolta, hogy az e célra létrehozandó bankok elől nem zárkózott el a kormányzat, de akként vélték, helyesebb előbb a telepítés mint sajátos jogviszony törvényi szabályozása, s csak ezután, a tapasztalatok birtokában célszerű egy pénzügyi intézmény megszervezése. A hitbizományokat megvédte azzal, hogy e nagybirtokokon általában magas szintű művelés folyt, tehát a nemzetgazdaságnak e tekintetben nem volt érdeke, hogy azokon telepítvényeket hozzanak létre. Ugyanakkor jelezte: nem csak a hitbizományi birtokok voltak „latifundiumok”, hanem úgyszintén ama községi birtokok, amelyek az Alföldön akár a százezer hold kiterjedést is elérték. Ezek mezőgazdasági hasznosítása legtöbbször nem korszerűen történt. A miniszter szerint az

³⁸ KHN. XV. kötet, 339. p.

³⁹ ECKHART FERENC: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, 2000. 300–302. pp. Lásd még a földbirtok helyesebb megosztását szabályozó rendelkezések tárgyában alkotott 1920. évi XXXVI. tc. 70–75. §-ait, valamint a családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról szóló 1936. évi XI. tc.-et, továbbá a hitbizományok megszüntetéséről szóló 1949. évi VII. tc.-et!

⁴⁰ Vö. az országgyűlési képviselő-választások feletti bíráskodásról szóló 1899. évi XV. tc. 3. §-ának 8. pontjával, amely utolsó fordulata a magán- vagy köztulajdonnak törvény ellenére történő felosztásával ámitást érvénytelenségi oknak tekintette! Erről lásd még RUSZOLY JÓZSEF: *A választási bíráskodás Magyarországon. 1848–1948*. Budapest, 1980. 342–343. pp.

⁴¹ KHN. XV. kötet, 340–341. pp.

⁴² KHN. XV. kötet, 342. p.

asztalon fekvő törvényjavaslat lehetőséget nyújtott arra, hogy e nagyközségek „keblük-ből rajokat kibocsátva a községen kívüli quadrát-mérföldnyi területeiken fiókközségeket létesítsenek, és hogy pénzügyi zavarokba ne keveredjenek, az említett járadékbankok lesznek azután hivatva arra, hogy a szükséges ügyleteket közvetítsék”. Rámutatott továbbá: a hárommillió forint valóban nem volt elég, de „ez csak kezdet”.⁴³ A már folyamatban lévő telepítési akciók – főként Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegyékben – neki bizonyosságul szolgáltak arra, hogy az állam által adandó dotáció igazi ereje a csekély kamatban rejtett, amelynél kevesebbet más hitelezők nem kínálnának. A teljes ingyenességbe vagy adómentességbe már csak avégből sem egyezhetett bele a kormány, mert az így keletkezett földadóhiányt a többi adózónak kellett volna megfizetnie, amely nem volt méltányos megoldás. Összességében ő is a pénzügyi bizottság formulázta szövegváltozatot támogatta.⁴⁴

Ugron Gábor a helyes népesedéspolitikai feladatának tekintette azon aránytalanság felszámolását, amely azzal keletkezett, hogy az évszázadok folyamán az Alföldről a magyarság egy jelentős része a hegyvidékekre vagy az ország peremére vándorolt, minek okán és az ottani domborzati viszonyok miatt nem volt már elegendő a termőföldjük, az Alföldön viszont nem volt elegendő a mezőgazdasági termelő. Az intenzív agráriumot hangoztatva a materialista gazdaságelmélet ismert tételére hivatkozott: előbb a mezőgazdaságot kellene fejleszteni, s utána az ipari szektort. A birtokaprózódás fennálló jelenségére a telepítéseket szintén gyógyírnak találta egészséges parasztbirtokok kiformálása által. Minderre tekintve a javaslatot szűk körűnek értékelte, s a hitbizományi rendszer felszámolása mellett agítált.⁴⁵ Felhívta a figyelmet egy sajátos belső migrációra, nevezetesen a Horvátországba irányuló elvándorlásra is, s az ebből eredő „elhorvátosodás” veszélyére. Úgy vélte továbbá, hogy a gazdaságilag kiszolgáltatott és ezért az állam elleni bujtogatásokra fogékony néprétegeknek az Alföldre telepítése a magyar államhoz való kötődésük biztosítója is lenne. „Ha mi azt akarjuk – fogalmazott a rá jellemző nyíltsággal Ugron –, hogy Magyarországot megtartsuk magunknak, megtartsuk a magyar nemzet számára, akkor akarnunk kell, hogy a magyar fajnak a közigazgatási életben folyó küzdelme a magyar állam részéről kellő támogatásban részesüljön a egyes ajkú zónákon és vidékeken. Ezért a nemzetiségi kérdés szempontjából egyfelől az idegen ajkú honpolgárokat földbirtokokhoz juttatni, másfelől a magyar honpolgároknak előretörő rajait támogatásban részesíteni: a nemzeti[ségi] kérdés megoldásának is sokkal sikeresebb útja, mint akármiféle fenyegető politika, amely csak provokál, de nem büntet soha.”⁴⁶

Ugron az agrárszocializmus kialakulásának veszélyét is előre vetítette mondván: a nyugat-európai szociális (szocialisztikus) mozgalmakat tanulmányozni és azokból tanulni kellett. A marxizmus akkori jövőképétől, a proletárforradalmaktól félve⁴⁷ megfon-

⁴³ KHN. XV. kötet, 343. p.

⁴⁴ KHN. XV. kötet, 344. p.

⁴⁵ KHN. XV. kötet, 344–345. pp.

⁴⁶ KHN. XV. kötet, 346. p. Hasonló véleményen volt METZNER ANTAL: *A községlepítések jelentősége*. In: *Községi Közlöny*. 1894. október 28. (43. szám) 523–524. pp.

⁴⁷ Az agrárszocializmustól és a proletárforradalomtól való félelem akkori aktualitását mi sem fejezi ki jobban, mint az, hogy a hazai korai munkásmozgalom keltette feszültség éppen a törvényjavaslat vitája után néhány héttel hágott a tetőfokára a Szántó Kovács János nevével fémjelzett hódmezővásárhelyi munkászenidülés

toltságra intett: „az ellen nem erőszakkal kell küzdeni, hanem azzal, hogy megoldását kell keresni azon kérdéseknek, amelyekből az feltámadt és kifejlődött, mielőtt nálunk a szocializmus nagyobb mértékben felütné fejét [...] mert ha sikerül Magyarországon a szociális mozgalom által feltárt valódi sérelmeket idejekorán eltávolítani, a szociális mozgalom fejlődését békés úton és bölcsességgel megakadályozni, akkor majdan, midőn Európa nyugatán a szociális forradalom ciklusai [...] dühöngeni fognak, midőn mindent romba fognak dönteni, midőn a tulajdont, a vagyont fogják megtámadni [...] akkor Magyarországon csak egy áldásos izgalommal fogunk szemben állni.” A nyugatról menekülő tőke pedig azt az országot fogja keresni, melynek földjén béke, nyugalom honol – vagyis, gondolatmenete szerint, éppen Magyarországot. „E hárommillió forintot és e törvényjavaslatot csak arra találom jónak és elegendőnek, hogy képesek legyünk a telepítésnek helyes módszerét megtalálni” – folytatta lendületes szónoklatát, s egy széleskörű társadalmi, telepítési mozgalmat követelt a nagytőke támogatásával és egy, az állam által szavatolt biztosítási alappal. Annak reményében fogadta el a javaslatot, hogy mind az országgyűlés, mind a kormány rátalál a demográfiai problémák orvoslásához vezető helyes útra.⁴⁸

Ezt követően kezdődött el még aznap a törvényjavaslat *részletes tárgyalása*. Az 1. §-hoz Madarász József stiláris módosítást indítványozott: a „határozmányainak megtartása mellett” kifejezés helyett az „a törvény rendeletei szerint” fordulatot ajánlotta felvenni a szövegbe, amelyet a többség meg is szavazott.⁴⁹ A 2. §-nál a hozzátelepítés fogalmát pontosították Fejér Miklós indítványára, kihagyva az eredeti szövegből azon kitélt, hogy a telepítéssel a község határa nagyobbodjék, hiszen a hozzátelepítésekkor rendszerint a község határt osztják legalább tízholdas birtokokra, amely által a határterület nem növekszik, csak a birtokszerkezete változik meg. Gr. Bethlen Gábor az egykori erdélyi betelepítések tanulsága nyomán arra hívta fel a Ház figyelmét, hogy a kulturális és vallási élet biztosítása s megszervezése is hozzá kellene tartozzon a tervezett állami támogatásokhoz a magyarság kultúrájának megóvása érdekében, különben az ott földet szeretteknek kell újabb erőfeszítéseket tenniük például magyarságörző egyesületek alapításával. Ezért javasolta az állami telepítések esetére a magyar állam köteletségévé tenni a nemzeti irányú népoktatás megszervezését s ennek a 3. §-ba való beillesztését. A földművelésügyi miniszter ez ellen nem protestált, de példákkal illusztrálva megjegyezte, hogy a kormány az utóbbi évtizedekben törvényi kötelezettség nélkül is eleget tett és tesz az oktatás biztosításának. Madarász József e szakasznál kevesellte a kötelezően létrehozandó, közös használatú területek nagyságát, amelyeket a telepítő köteles volt kul-

nyomán. BIRÓ JÓZSEF: *A Szántó Kovács János-féle agrárszocialista mozgalom*. Hódmezővásárhely, 1954., FARKAS JÓZSEF: *Agrárszocialista mozgalmak. 1890–1907*. (Csongrád megye munkásmozgalmának története sorozat) Szeged, 1968. 14–30. pp., SIMON PÉTER: *A századforduló földmunkás- és szegényparaszti mozgalmai. 1891–1907*. Budapest, 1953. 58–84. pp., PÖLÖSKEI FERENC – SZAKÁCS KÁLMÁN (szerk.): *Földmunkás és szegényparaszti mozgalmak Magyarországon. 1848–1948*. Az itt hivatkozott fejezeteket SIMON PÉTER és MUCSI FERENC írta. Budapest, 1962. I. kötet, 107–393. pp., különösen: 201–218. pp. Lásd még átfogóan FARKAS DEZSŐ: *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az agrárkérdés 1900 és 1914 között*. Budapest, 1973., LAKATOS ÁRPÁD: *A forradalmi munkásmozgalom és a tudományos szocializmus kialakulása. A Kommunista Párt kiáltványa*. In: *A nemzetközi munkásmozgalom története. 1830–1945*. Szerk.: Csonka Rózsa, Harsányi Iván. Budapest, 1974. 5–27. pp. különösen: 15–19. pp.

⁴⁸ KHN. XV. kötet, 346–347. pp.

⁴⁹ KHN. XV. kötet, 347. p.

turális és egyéb közösségi célokra – mint például temető, faiskola, vályogvető, piactér és dögter létesítésére – ingyenesen biztosítani. Ha pedig több oktatási intézmény létesülne egy új telepen, akkor az elhelyezés szempontjából az államiak élvezzenek elsőbbséget.⁵⁰ A miniszter igyekezett megnyugtani az előtte szólót arról, hogy minden egyes telepítvény létrehozásakor egyedileg fogják meghatározni, miként biztosítandók célszerűen a kommunális szolgáltatások.

Hajós József kevesellte az igénybe vehető földterület maximumát, melyet a pénzügyi bizottság javaslata 40 holdban állapított meg, és – tekintettel arra, hogy tehetősebbek is részt kívántak venni az új telepek kialakításában – indítványozta azt 80 katasztrális holdra emelni, miként az a betérjesztett normaszövegben eredetileg szerepelt. Ugron Gábor szintén emellett tört lándzsát hivatkozva arra, hogy olyan nyugalmazott tisztviselők is vásárolni szándékoztak ingatlanokat, akiknek nagyobb területre volt elegendő pénzük, s akik a majdan létre hozandó községi előljáróságban is közreműködhetnek. A miniszter válaszában a maximális terület meghatározását szükségesnek vélte azért, hogy az állam támogatásával ne lehessen csalárd módon nagyobb földbirtokokat felvásárolni, de nem ellenkezett a 80 holdra emelésével szemben.⁵¹

Több stiláris módosítást követően Madarász József egy új szakasz inkorporálását kívánta az illeték- és földadókedvezmények tekintetében, ugyanis az előbbit a javaslat csak az állami telepítések esetére helyezte kilátásba, míg az utóbbi egyáltalán nem szerepelt benne. Indítványa szerint az új szövegrész így szólt volna: „a telepítéssel kapcsolatos beadványok, okiratok, telekkönyvi átiratok bélyeg- és illetékmentesek. A telepesek 15 évig állami adó fizetésétől mentesek.” Az adómentességre nézve úgy vélte, annak megadása a képviselők erkölcsi kötelessége volt. A miniszter ez utóbbival eszméileg egyetértett, de a biztosítandó egyéb kedvezményekre (részletfizetések, kedvezményes vételárak, faanyag és egyéb eszközök ingyenes biztosítása, kedvező kamatok), valamint az 1875. évi VII. tc. azon rendelkezésére utalva, amely ötvennél több család telepítése esetén egyébként is hatévi adókedvezményt nyújtott, kérte a módosító indítvány mellőzését, amit a képviselőház meg is fogadott.⁵²

Az állami telepítéssel érintett ingatlanokra vonatkozó elővásárlási (valójában visszavásárlási) jog gyakorlásának mikéntjéről szóló rendelkezések közé, a 17. §-ba Fejér Miklós felvenni kívánta azon biztosítékot, mely az államnak lehetővé tette a telepes által befizetett és a kölcsönként felvett tőkeösszegekkel történő elszámoláskor a hátralékos kamatok kivonását a visszavásárlási vételárból. Madarász József újabb stiláris módosító indítványai mellett Pálffy Elemér felhívta a figyelmet arra, hogy a birtokból való kimozdítás esetén használt azon kifejezés, miszerint csak „birtokon kívül volt helye fellebbezésnek”, elavulttá vált, ezért eredményesen javasolta helyette felvenni azt, hogy „a fellebbezésnek az ítélet végrehajtására halasztó hatálya nincsen”.⁵³ Fejér továbbá az állam által visszavásárolt telkeken lévő függő terméstről szóló bekezdésnél az elszámolás módjára vonatkozóan a földművelésügyi, a belügy-, a pénzügy- és az igazságügy-

⁵⁰ KHN. XV. kötet, 348–349. pp.

⁵¹ KHN. XV. kötet, 350–351. pp.

⁵² KHN. XV. kötet, 352–353. pp. Lásd még a földadóról szóló 1868. évi XXV. tc. 7. és 8. §-át, valamint a földadó szabályzásáról szóló 1875. évi VII. tc. 6. §-át!

⁵³ KHN. XV. kötet, 354. p.

minisztereknek adott, rendeletalkotásra irányuló felhatalmazást a kincstár által fizetendő vételár megállapítására és a kifizetésének feltételeire is kiterjeszteni kívánta. A többség el is fogadta az indítványokat. Bessenyei Ferenc azon gyakorlati problémára irányította a figyelmet, amely a telepes község területét képező földek közigazgatási hovatartozása körül adódhatott, ha az említett ingatlanokat több másik község határából szakították ki. Indítványozta egy újabb mondatban felvenni: „a telepítés által alakított új község akkor is egy közigazgatási községet képez, ha azok a területek, melyekből a telepített község alakul, különböző községek határában fekszenek”. Ez a kiegészítés is beolvadt a jogszabály testébe.⁵⁴

Hajós József az alakítandó ideiglenes elöljáróság létrehozásának a 24. §-ba foglalt módját kifogásolta, mivel az a javaslat szerint a törvényhatóság által, de a telepítő ajánlatára történhetett, míg a telepeseknek csak egy 12 tagú véleményező bizottság delegálására volt joguk. Hajós szerint a törvényhatóságnak nem volt szerencsés *ex lege* kötelezővé tenni, hogy a telepítő javaslatát fogadja el, vagy abból induljon ki, hanem a telepítőnek is csupán a véleményezési jogot kellett volna megadni. Bethlen miniszter azonban nem támogatta ezt az indítványt, s így a szabadelvű többség sem. Miután a további szakaszokra nézve érdemi módosító indítványok nem érkeztek, a részletes vita is befejeződött.⁵⁵

A *harmadik olvasatra* mindjárt a következő ülésnapon, 1894. január 18-án sor került,⁵⁶ majd az ekként elfogadott javaslatot a főrendekhez terjesztették fel.

A második kamara február 6-án vette tárgyalás alá a törvényjavaslatnak a képviselőház által formulázott szövegét, melyet végül módosítás nélkül, azonos szerkezetben maga is elfogadott.⁵⁷ Ugyanakkor a *főrendi házi vita* mégsem volt teljesen formális: több származékos kérdést is a felszínre emelt.

A főrendek *pénzügyi, közgazdasági és közlekedésügyi bizottsága* 1894. január 29-i keltezéssel a javaslatot változatlan formában ajánlotta elfogadni a plenáris ülésnek hozzatoldva azon megjegyzést, hogy a végrehajtása további pénzügyi tárgyú törvényhozási intézkedéseket vont maga után, amely tényre már akkor felhívta a kormány figyelmét. Azonban ennek részletezését a gr. Zichy Ferenc vezette bizottság véleményes jelentése még nem tartalmazta.⁵⁸

A február 6-i plenáris ülésen a bizottsági ajánlás ismertetése után Zichy Antal kért szót annak érdekében, hogy a földművelésügyi miniszter adjon tájékoztatást a részére azon már meglévő „pseudo-telepekről”, ahol a szegényebb rétegek szőlőműveléssel foglalkoztak, de a filoxéra a növényeket elpusztította, s így „az úgyszólván lopva tenyésző telepesek” veszélyt jelentettek a szomszédos birtokokra, mivel náluk a magántulajdon „valami nagy tiszteletben nem állt”. Válaszában Bethlen miniszter először a telepítési akció elindításának okairól s arról számolt be, hogy a megkezdéséhez elegendő az állam tőkéje, de a befejezéséhez nem; ez indokolta a telepítési tevékenység törvényi

⁵⁴ KHN. XV. kötet, 355. p.

⁵⁵ KHN. XV. kötet, 356–357. pp. Lásd még: *Pesti Napló*. 1894. január 17. (17. szám) 1–2. pp., január 18. (18. szám) 2–3. pp.

⁵⁶ KHN. XV. kötet, 362. p.; KHI. XVII. kötet, XLVI. szám, 468–473. pp. Lásd még: *Pesti Napló*. 1894. január 19. (19. szám) 3–4. pp.

⁵⁷ KHN. XVI. kötet, 11. p.

⁵⁸ FHI. VII. kötet, 372. szám, 141. p.

rendezését. A feltett kérdésre érdemben csupán annyit válaszolt, hogy tudatában állt annak, miszerint léteztek a minisztériuma ellenőrzésével működő, korábban létrehozott oly telepek, amelyeken a járvány a megélhetést nyújtó szőlőt kiirtotta. Azonban elmondása szerint ezt a problémát az érintett kisbirtokosok részére kiosztott közeli homokterületekkel már orvosolták. Nem mulasztotta el köszönetét kifejezni azon főrendeknek, akik „szíveskedtek hitbizományi kötelékben lévő birtokaikból egyes részeknek hosszú időre bérbeadása, szabad kézzel lévő birtokaikból pedig egyes részeknek mérsékelt áron való eladása által az államot abba a helyzetbe juttatni, hogy a tönkre ment szőlőbirtokosokat ily úton lábra segítsék.”⁵⁹

Az előző felszólaló beszéde nyomán gr. Zichy Nándor a szőlődézma-váltság és a hosszúra nyúlt szőlőmegváltás során⁶⁰ létrejött „mintegy telepeket” említette fel, amelyeket az agrárproletariátus káros fészkének tekintett, ahonnan hasznos munkaerő ritkán került ki. Ráadásul e telepítvények mentesek voltak a legfontosabb közigazgatási rendszeti szervektől is. Ezért oda konkludált, hogy a telepítés lényeges volt ugyan, de egy átfogó agrártörvényt nem pótolhatott. Üdvözölte volna, ha a helyes agrárviszonyok alapelveit – ideértve különösen a birtoktagosítást és a dülönkénti gazdálkodás szervezését – hamarabb szabályozzák normatívan, mint az azok csak egy részét képező telepítéseket. Mindezekre tekintettel egy szélesebb körű agrártörvény megalkotását sürgette.⁶¹

A részletes vitában Zichy Antal kérte annak magyarázatát, miért volt szükséges a hozzátelepítések tekintetében minimumként 10 telepes család csatlakozását előírni a már létező községhez. A miniszter válaszában azt hangoztatta, hogy a jogszabály célja az életképesség biztosítása volt mind az újonnan alapítandó, mind a hozzátelepítéssel megnövelt községek vonatkozásában. A kormány úgy vélte, egy már fennálló község kommunális életét két-három új család odaköltöztetése valójában inkább hátráltatná, mint segítené tekintettel arra, hogy a telepítő a területnek 5 %-át volt köteles kulturális célokra átadni, ami ilyen esetekben valóban kevés. Szintén Zichy Antal emelkedett szólamra a 3. §-ba éppen a képviselőház által betoldott, a népoktatás nemzeti irányára vonatkozó, a telepítő államot terhelő kötelezettség kérdésében. Véleménye szerint ezt inkább a magánosok általi telepítésekre kellett volna vonatkoztatni, vagy – miként az a legkézenfekvőbb – mindegyikre. Bethlen azzal érvelve, hogy *superflua non nocent*, a nemzeti irányt az állam mintegy közóhajtott többletkötelezettségének tekintette, ugyanakkor nem zárkozhatott el a jogszabály a felekezeti oktatás intézményei elől sem, amelyektől a nemzeti irányultság szem előtt tartása egyébként – a közoktatási politika által – szintén elvárás volt.⁶² Zichy Nándor csatlakozott főrendi tagtársához, és a vitatott mon-

⁵⁹ FHN. III. kötet, 74–75. pp.

⁶⁰ MÁTHÉ GÁBOR: *A szőlőbirtok utáni tartozások megváltására vonatkozó eljárás az ideiglenes vegyesbíró-sági gyakorlatban*. In: A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának actái. Tomus 16. Budapest, 1974. 343–355. pp., ANTAL TAMÁS: *A debreceni királyi vegyes bíróság története és működése (1869–1871)*. In: Uő.: Város és népképviselés. Az 1848: XXIII. tc. és intézményei Debrecenben. 1848–1872. = A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára 36. Sorozatszerk.: Balogh Elemér. 265–288. pp. különösen: 284–288. pp. Az ide vonatkozó jogszabályok jegyzékét lásd a 288. oldalon!

⁶¹ FHN. III. kötet, 75–76. pp. Az „agrártörvény” részben még az évben megvalósult az 1894. évi XII. tc. alakjában. Erről írt pl. DOBOZI ISTVÁN: *A mezőgazdaságról és a mezőrendőrségről*. In: Községi Közlöny. 1894. december 2. (48. szám) 584–585. pp., december 9. (49. szám) 595–596. pp., december 16. (50. szám) 608–609. pp., december 30. (52. szám) 632–633. pp.

⁶² FHN. III. kötet, 76–78. pp.

datot teljesen feleslegesnek tekintette, mivel semmi olyat nem deklarált konkrétan, ami változtatna akár az oktatásügyekért felelős miniszter kötelezettségein, akár a telepítvények joghelyzetén.

E ponton kapcsolódott be a vitába a miniszterelnök, Wekerle Sándor is, aki úgy találta: ez a mondat a kormányra igenis többletköteleességet rótt, hiszen nem volt elegendő kulturális célra 5 % területet átadnia, nem volt elég a népoktatást megszerveznie, de kifejezetten a nemzeti irányt – melyet leginkább a magyar nyelven való oktatással azonosított – tette követendővé. Az egyéb telepítőknek a közoktatás megszervezése szintén kötelessége volt, de csak a népoktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. tc. generális szabályai szerint, ide értve a nemzetiségi nyelvhasználatot és kultúrát is. Ezért e passzus meghagyása a miniszterelnök szerint a nem államilag szervezett oktatásban nem okozhatott semmi változást, míg az állami telepítvényeken kötelezővé tette a kifejezetten nemzeti irányvonal érvényesítését. Wekerle fellépésének meg lett az eredménye: az inkriminált bekezdést változatlanul hagyták.⁶³

Zichy Antal folytatva indítványait a 4. § azon rendelkezéseire szólott hozzá, amelyek a tízholdas alsó határtól eltérve lehetővé tették kivételesen ennél kisebb telepek kialakítását is azzal, hogy ezek az egész telepítvény 5 %-át összesen sem haladhatták meg. Mindezt a törvény provizórikus állapotnak szánta a vételár teljes megfizetéséig. Zichy indítványa arra irányult, hogy az ide vonatkozó mondatot – jelezve, hogy az mindenféle telepítésre, de csupán ideiglenesen vonatkozott – önálló bekezdéssé kellett volna átalakítani. Bethlen azonban éppen az ideiglenességre hivatkozva és azt megerősítve eredményesen protestált.⁶⁴

Korányi Frigyes a kormány figyelmét a telepéseket olykor sújtó közegészségügyi hiányokra hívta fel, midőn példákkal illusztrálva bizonyította annak szükségét, hogy a telepítési kérelmek nyomán kiküldött vizsgálóbizottságokban a vármegyei tisztí főorvos mindig vegyen részt, vagy legalább tegye a törvény a belügyminiszternek kötelezővé, hogy a telepítések helyén uralkodó közegészségügyi viszonyokat is bíráltassa meg. A földművelésügyi miniszter megnyugtatta Korányit afelől, hogy az egészségügyi követelmények sem fognak hiányozni a végrehajtási rendeletekből, hiszen azok a kötelezően kialakítandó közműhálózattal is összefüggtek. Ám a törvénytörvény nem lévén kazuisztikus, abban újabb, specifikus diszpozíciókat nem kívánt szerepeltetni – miként a főrendi tagok többsége sem.⁶⁵

Végezetül Zichy Antal kért ismét szót, hiányolva a pénzügyminiszter oly irányú felhatalmazását, mellyel kivételes esetekben további financiaális engedményeket tehessen. Módosítást ugyan nem kívánt, csak az eszmét akarta „megpendíteni”. Wekerle Sándor válaszában a földadóról szóló törvény által már biztosított 3–6 évi adómentességet elegendő kedvezménynek tekintette, s nem érzett intenciót még újabbak megfogalmazására.⁶⁶ Ezzel a főrendi házi vita is befejeződött.

⁶³ FHN. III. kötet, 78–79. pp. Lásd még a vallás és közoktatási m. kir. minister 13.124. sz. alatti körrendeletét az 1873: XXII. t-cz. értelmében telepített birtokokra vonatkozóan. In: *Magyarországi rendeletek tára 1877.* Budapest, 1877. 310. p.

⁶⁴ FHN. III. kötet, 79–80. pp.

⁶⁵ FHN. III. kötet, 80. p.

⁶⁶ FHN. III. kötet, 81. p. A vonatkozó földadókedvezményről az 1868. évi XXV. tc. 8. §-a és az 1875. évi VII. tc. 6. §-a rendelkezett.

A jogszabályt mint az 1894. évi V. törvénycikket a király március 17-én szentesítette,⁶⁷ majd azt március 20-án az *Országos törvénytárban* kihirdették. A végrehajtása e helyt nem részletezett miniszteri rendeleteket igényelt.

b) Az állami telepítésre vonatkozó klauzulák

A telepítések célját a hivatalos indoklás abban fogalmazta meg, hogy a mezőgazdasági termelést biztosító népesség területi eloszlását arányosabbá tegyék, a tömeges áttelepüléseket az állami szervek is előmozdítsák olyan, „munkássághoz szokott, edzett és alkalmas” személyek által, akik életképes gazdaságokat tudnának kialakítani, ha az állam megfelelő pénzügyi támogatást nyújtana nekik. Mindennek a remélt hozadéka nem csupán az országos birtokszerkezet és a munkaerőpiac részbeni módosulása, hanem a közművelődés emelkedése is volt.⁶⁸ Ugyanakkor az ipari munkásokra,⁶⁹ valamint az áradás avagy tűzvész által megsemmisített települések belterületén szükségessé vált lakóhelyek áthelyezésére e jogszabály nem vonatkozott, s nem konstituált új jogcímet kisajátításhoz sem.⁷⁰

Az így elfogadott 1894. évi V. törvénycikk (a továbbiakban: Ttv.) az állami telepítések tökefedezetét biztosítandó a földművelésügyi miniszter rendelkezésére hárommillió forintot bocsátott, amelyet a Tisza és mellékfolyói ármentesítése végett szervezett társaságok, valamint a szegedi áradás nyomán a város rekonstrukciós munkálatainak⁷¹ megsegítése érdekében kölcsönkötvényekből létrehozott tartalékalapba a polgárok által visszafizetett összegekből és az azokon túl befolyó pénzekből képezték.⁷² Az ekként megjelölt *pénzalapból célkölcsönöket* nyújtottak a telepéseknek azzal, hogy csak a törvényben megnevezett célokra: birtokvásárlásra, telepes ház emelésére vagy talajjavításra lehetett azokat fordítani. A kedvezményeket és az egyéb telepítési költségeket a tőke után beszedendő 4 %-os kamatból fedezték. Az alapot akként kellett kezelni, hogy abban mindig rendelkezésre álljon a meghatározott telepítések támogatására elegendő pénzügyösszeg, valamint a telepek létrehozását is olyképpen kellett ütemezni, hogy az alap

⁶⁷ KHI. XIX. kötet, LI. szám, 230–235. pp.

⁶⁸ KHI. X. kötet, 367. szám, 233–234. pp.

⁶⁹ Az ipari munkások lakhatását más módokon, például újabb bérlakások által segítették. Ebben kimagasló érdemeket szerzett maga Wekerle Sándor a nevét máig őrző kispesti munkástelep kialakításával. GÖRÖG STAUB KÁROLY – PATAY GÉZA: *Wekerle Sándor*. Helikon Kiadó, h. n., 2011. 130–131. pp.,

⁷⁰ A kisajátítás jogcímeiről ír RUSZOLY JÓZSEF: *Kisajátítási törvények Magyarországon 1836–1944*. In: Uő.: *Alkotmány és hagyomány. Újabb jog- és alkotmánytörténeti tanulmányok*. Szeged, 1997. 253–265. pp. különösen: 255–260. pp.

⁷¹ *Szeged története. 1849–1919*. 3/1. kötet. Szerk.: Gaál Endre. Az 1879. évi nagy árvízzel és a Szeged újjászületésével kapcsolatos fejezeteket VÁGÁS ISTVÁN és NAGY ZOLTÁN írta. Szeged, 1991. 144–184. pp. Lásd még RUSZOLY JÓZSEF: *Közigazgatási és igazságszolgáltatási szervezet Szegeden. 1849–1918*. In: Uő.: *Újabb magyar alkotmánytörténet. 1848–1949. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2002. 150–152. pp., BLAZOVICH LÁSZLÓ: *Szeged rövid története*. = Dél-alföldi évszázadok 21. Sorozatszerk.: Blazovich László. Szeged, 2005. 128–132. pp., DÓKA KLÁRA: *Tisza Lajos és Szeged*. In: A Szegedi Királyi Biztosi Hivatal iratai. 1880–1883. Szerk.: Kaján Imre és Zombori István. Szeged, 2010. 201–242. pp., különösen: 220–221. pp.

⁷² Lásd a Tisza és mellékfolyói mentében alakult vízszabályozó és ármentesítő társulatok és Szeged szab. kir. város részére kötendő állami kölcsönről szóló 1880. évi XX. tc. 1–9. §-ait, valamint az 1880. évi XX. tc. némely határozatainak módosításáról szóló 1889. évi XXXI. tc. 10. §-át!

készletéből azok finanszírozhatók legyenek. A szükséges talajjavítási munkálatok költségét – az alap terhelését mérséklendő – a telepesek meg is előlegezhették; ebben az esetben a fizetendő vételárba ezen kiadások ellenértékét be kellett számítani (Ttv. 11–14. §§). A telep vételárának összege egyébként megegyezés tárgyát képezte, a gyakorlatban viszont azt az államkincstár határozta meg (Ttv. 6. §).

A rászoruló telepeseknek az állam mint telepítő köteles volt a lakóházak emeléséhez szükséges faanyag beszerzése érdekében további, maximum 400 forint kölcsönt rendelkezésre bocsátani, amelyhez oly kedvezmény is járulhatott a támogatott anyagi helyzetétől függően, hogy a folyósítást követő két évben csak a kölcsönösszeg után felszámított 4 %-os kamatot kellett befizetnie, a tulajdonképpeni részleteket pedig a harmadik évtől kellett törleszteni. Ugyanakkor a telepes már az első vételárrészlet megfizetése után *tulajdonjogot szerzett* az egész ingatlanon (telepen), amelyet a telekkönyvbe is be kellett kebelezni a még hátralévő összeggel megterhelve (Ttv. 7., 15., 16. §§). A telepítésre szánt kincstári birtokok fekvése tekintetében azon szempontokat követték, hogy ott jelöljék ki azokat, ahol a mezőgazdasági célú megtelepedésre a legnagyobb szükség és célszerűség mutatkozott.⁷³ Az állami kincstár és a telepesek egymással ú. n. *telepítési alapszerződéseket* kötöttek, amelyek az első telekkönyvi bejegyzési eljárással együtt illeték- és bélyegmentesek voltak (Ttv. 20. §). Ezekben rögzítették a járadékrendszer konkrét szabályait is.⁷⁴

Az így megszerzett – a közérdekű kivételektől eltekintve minimum 10, maximum 80 katasztrális hold területű (Ttv. 4. §) – ingatlanra vonatkozóan a királyi államkincstárnak a tulajdonjog bekebelezésétől számítva 15 évig törvényes elővásárlási joga állt fenn arra az esetre, ha a telepes a földjét másnak, mint a házastársának vagy utódainak elidegeníteni kívánta. Az állam e jogával – amely a valóságban inkább *visszavásárlási jog* volt – a közléstől számított 60 napon belül élhetett; ha nem tette, azzal ráutaló magatartás formájában kifejezte, hogy nem gyakorolja ezen jussait. Az elővásárlási jog abban az esetben is fennállt, ha az ingatlanra bírói árverést rendeltek el; ekkor az árverésre irányuló eljárást meg kellett szüntetni, ha az állam a jogát érvényesíteni szándékozta. A hitelező érdekeit védte a törvény ama rendelkezése, mely szerint az utóbbi esetben az állam nem léphetett vissza a vételtől (Ttv. 17. §). Ha a telepes a vételár részleteivel vagy a kamatokkal legalább kétévi hátralékba került, földjéből *bírói úton kimozdítható* volt. A perre a sommás eljárásokra vonatkozó szabályokat kellett alkalmazni,⁷⁵ a jogerős ítélet útján az ingatlan tulajdonjoga – elszámolást követően – visszaszállt az államra. Ebben az esetben a függő gyümölcsök (a be nem takarított, lábon álló termés) tulajdonjoga a telepest illette, de a kincstárnak a hátralékos kamatok erejéig *ex lege* törvényes zálogjoga keletkezett rajtuk (Ttv. 18., 19. §§). E drákóinak tetsző szabályokat az esetleges nyereszkesedések és a rosszhiszemű ingatlan-felvásárlások meggátolása érdekében iktatták a törvény szövegébe.⁷⁶

⁷³ KHI. X. kötet, 367. szám, 235–236. pp.

⁷⁴ FELLNER FRIGYES: *A járadékirtokok rendszere és alkalmazása Magyarországon*. Budapest, 1900.

⁷⁵ Lásd a sommás polgári eljárásról szóló 1893. évi XVIII. tc.-et, valamint a Polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. tc. 755–766. §-ait és KENGYEL MIKLÓS: *Az 1893. évi sommás eljárásról szóló törvény*. In: *Magyar Jog*. 1993. október. (10. szám) 608–611. pp.

⁷⁶ KHI. X. kötet, 367. szám, 236. p.

Az eredményes telepítések nyomán a telepesek birtokaiból létrejövő *telepítvényen* önálló községet lehetett alapítani, ha legalább 150 család vett abban részt.⁷⁷ Ettől különbözően, *hozzátelepítésen* pedig azt értették, ha már meglévő községet nagyobbítottak legalább tíz új családdal feltéve, hogy egyenként legkevesebb tíz hold földet is bírtak (Ttv. 2. §). A községalapításig terjedő időre a községi előljárási hatáskörét, valamint az azzal összefüggő teendők irányítását a telepítő (vagyis az állam) ajánlatára a törvényhatóság (a vármegye vagy a thj. város) által létrehozott *ideiglenes előljárási* gyakorolta, illetve végezte, amely mellé a telepesek egy 12 tagú véleményező testületet választottak (Ttv. 23., 24. §§).

Miután a telepítvények közigazgatási szempontból községekké alakulhattak, az állam köteles volt az általa létrehozott telepek közösségi szükségleteit is szavatolni: gondoskodni a népoktatás nemzeti irányú megszervezéséről s a vallás gyakorlásával összefüggő tárgyi és személyi feltételek biztosításáról a teljes telepítvény területének legalább 5 %-án, továbbá a temetők, utcák, piacterek, faiskolák, vályogvető gödrök s dögterek kialakításáról (Ttv. 3. §).

A vizsgált törvény egyéb szakaszai a nem az állam általi telepítések jogi háttéréről rendelkeztek, mivel az állam tulajdonában lévő és a célra alkalmas ingatlanok mennyisége, valamint az arra felszabadítható költségvetési források nem voltak elegendők az igények teljes kielégítésére. A valóságban ritka „magánosok” – különösen 1897-től – leginkább kötvényeket kibocsátó pénzintézetek voltak.⁷⁸

A kortárs szakirodalom, csakúgy, mint a közvélemény, az 1894. évi V. tc.-et pozitívan fogadta és reménykeltőnek értékelte,⁷⁹ ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy az számos kérdést nyitva hagyott. Így nem határozta el kellő egzságssággal a telepítést az ahhoz hasonló, de a törvény hatálya alá mégsem tartozó *parcellázástól*, amelyet minden földbirtokos szabadon végezhetett azon hatósági követelmények nélkül, melyeket a telepítésre a jogszabály előírt.⁸⁰ *Dobokay Lajos* miniszteri osztálytanácsos szerint a telepítést kizárólag az államnak kellett volna fenntartani, tekintettel annak komplex gazdasági-társadalmi és politikai természetére, valamint a vele járó anyagi áldozatvállalásra. A magántelepítvények kialakítását szerinte önálló jogintézménynek lett volna szerencsésebb tekinteni azon, a telepre (földbirtokra) vonatkozó kötöttségek többsége nélkül, amelyeket az 1894. évi törvény a nem állam által végrehajtott telepítésektől is megkövetelt. Ugyancsak kevesellte a rendelkezésre bocsátott pénzalap mértékét, s annak némely kezelési szabályait is opponálta.⁸¹

Noha a telepítési mozgalom később, Darányi Ignác minisztersége alatt még számos szakmai diskurzus tárgyát képezte,⁸² a normakincs lényegesebb *módosítására* csak az

⁷⁷ Lásd még a községekről szóló 1886. évi XXII. tc. 32., 33., 39–51. és 152., 153. §-ait, valamint SÁRLÓS BÉLA: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Budapest, 1976. 97–107. pp., 165–169. pp.

⁷⁸ Lásd a hazai pénzintézetek által kibocsátott némely kötvények biztosításáról szóló 1897. évi XXXII. tc. 2–12. és 23. §-ait!

⁷⁹ *Pesti Napló*. 1894. január 19. (19. szám) 3. p.

⁸⁰ Lásd bővebben: KENÉZ 1916. 236–245. pp.

⁸¹ DOBOKAY LAJOS: *Telepítés*. In: Magyarország földművelése 1896. Főszerk.: Bedő Albert. Budapest, 1896. 851–853. pp.

⁸² Például 1900. január 18. és 23. között szervezett a telepítésekről egy jelentős ankétot Darányi Ignác földművelésügyi miniszter. Erről összefoglalót közölt GAÁL JENŐ: *A magyarországi telepítések kérdése*. In:

1911. évi XV. tc.-ben került sor a dualizmus korában, amidőn az országgyűlés a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségének létrehozásával egyidejűleg enyhített az 1894. évi szabályokon leginkább a telepnagyság és a használatba vétel jogcímei vonatkozásában; az utóbbi tekintetében bevezetve a *haszonbérleti telepítés* intézményét a kötött jogállású (községi, városi, törvényhatósági, egyházi személyi, egyházi köztisztviselői, köz- és magánalapítványi, hitbizományi és közbirtokossági) birtokokon, valamint pontosította azon feltételeket, amelyek bekövetkeztek a telepes a birtokából kimozdítható volt.⁸³

3. A telepítésügy eredményei a gyakorlatban

a) A telepítési tevékenység térszerkezete 1894 előtt

A kiegyezéstől a Millenniumig terjedő majd' három évtizedben tizenhét vármegye és egy törvényhatósági jogú város, Kecskemét területén történtek mezőgazdasági alapon és célból telepítések magán- vagy állami úton, valamint 1873-tól megváltás útján kiformálódva.

Arad vármegyében Szentleányfalván (1853), Gyorokon (1883, 1888), Újbokszezen (1885), Almáskamaráson (1844, 1875), Nagykamaráson (1841, 1875), Medgyesegyházán (1890), Szapáryligeten (1884), Simonyifalván (1882), Németperegen (1875), Kisújperegen (1873) és Silingyián (1891) történtek telepítések, *Bács-Bodrog vármegyében* pedig Bogojeván (1892), Wekerlefalván (1885), Tisza-Kálmánfalván (1884), Gyulafalván (1883), Csurogon (1874), Gyurgyevóban (1880) és Zsabyán (1877). *Békés vármegyében* Pusztaföldváron (1875) és Nagybucsán (Füzesgyarmat határában) éltek telepesek, míg *Beszterce-Naszód vármegyében* Magyarremegye községhez tervezett hozzátelepítést az állam az 1894. évi új szabályok szerint. *Csanád vármegyében* Református-Dombegyházát, Marcibányi-Dombegyházát és Mattencloit-Dombegyházát még a 19. század első felében alapították, de telepekké csak 1873 után formálódtak. Szintén Csanádban jöttek létre 1841 és 1878 között a következő telepítvényes falvak: Kevermes, Kisiratos, Alberti, Ambrózfalva, Beka, Kiskirályhegyes, Nagymajláth és Pitvaros, valamint Apáca, Dombiratos, Kunágota, Magyar-Bánhegyes, Mezőkovácsháza, Refor-

Közgazdasági Szemle. 1900. február. (2. szám) 97–133. pp. Szintén Darányi minisztériuma készített elő egy új, az előzőnél jóval részletesebb törvénytervezetet 1903-ban és -javaslatot 1909-ben, de azok (is) áldozatul estek az akkori politikai válságoknak. Kivonatukat lásd: *Magyarország földművelésügye 1897–1903*. = A m. kir. földművelésügyi miniszter kiadványai 16. (1903). [A szerzők és a szerkesztő ismeretlen.] Budapest, 1903. 147–149. pp., FEHÉR GYÖRGY (szerk.): *Darányi Ignác. Válogatott dokumentumok*. Budapest, 1999. 24. p., 31–32. pp., az anekdotáról: 110–111. pp.

⁸³ A Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségéről és az 1894. évi V. tc. némely rendelkezéseinek módosításáról, illetve kiegészítéséről szóló 1911. évi XV. tc. 5–13. §§. Lásd még a hazai pénzintézetek által kibocsátott némely kötvények biztosításáról szóló 1897. évi XXXII. tc. 2–4. és 23. §-ait, valamint a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezések tárgyában alkotott 1920. évi XXXVI. tc.-et, továbbá a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről szóló 1936. évi XXVII. tc.-et, illetve KENÉZ 1916. 145–149. pp.

mátus-Kovácsháza, Végegyháza és Kövegy (az utóbbihoz 1883-ban még hozzá is telepítettek).⁸⁴

Csongrád vármegyében Sándorfalvát (1879), *Heves vármegyében* Lőrincfalvát (1876), *Hunyad vármegyében* Déva újabb részét (1890), *Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében* Hunyadfalvát és Rákóczit (1890), *Kolozs vármegyében* Nagysármás újabb részét (1893/94), *Krassó-Szörény vármegyében* Bethlenházát (1882), Szapáryfalvát (1881), Bodófalvát (1892) és Igazfalvát (1893) ugyancsak a telepítések hívták életre, valamint Izgárhoz, Jerszeghez és Vermeshez telepítettek hozzá újabb családokat a 19. század utolsó harmadában. Krassó-Szörényben szintén kolónusok éltek Bukovec határában, Imrefalván, Istvánfalván és Brezonfalván. *Nagy-Küküllő vármegyében* Fehéregyházán folytak betelepítések (1893), *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében* pedig Jászkarajenőn (1862–1882) s Kocséron (1877) jött létre ily jellegű életképes közösség. Izsák nagyközség határában létesültek a Reviczky-, Gedeon-, Weisz-, Viczián- és Deutsch-telepek 1889 és 1893 között, valamint Páhi nagyközségnél a Csengőd, Szélmalmospáhi és Kispáhi nevűek 1891-ben és 1892-ben, továbbá Erzsébetfalva, a rákoskeresztúri Zsófia-telep és Újpest, mely utóbbiak elsődlegesen a fővárosból kiszorult iparosok és kézművesek lakhelyei voltak.⁸⁵

Szolnok-Doboka vármegyében Vice községben vett az állam 1894-ben birtokokat, *Temes vármegyében* telepek működtek Kepeden, Eötvösdön, Józsefszálláson (1869–1882) és a vadászerdei irtáson (1891), valamint Gizellafalván (1882), Józseffalván (1882), Mészdorgoson (1892), Magyarszákos község kötelékében az Offélia-telepen (1884), továbbá a kubini járásbeli Székelykevéen (1869, 1886). *Torontál vármegyében* feküdtek Újvár (1880), Keresztes (1896), Felsőmuzslya (1890), Torontál-Erzsébetlak (1868, 1887), Ótelek (1880), Újbolgártelep (1888), Hertelendyfalva, Sándoregyház és Rudolfsnad telepítvények. Az utóbbi hármat a visszavándorolt csángók népesítették be az 1886. évi IV. tc. nyomán. A mozgalomba egyedülként *Kecskemét város* törvényhatósága is bekapcsolódott, midőn ott a Helveczia nevű svájci befektető társaság összesen kétszáz, egyenként 1, 3 és 4 holdas, homoktalajú földparcellát osztott ki a Zala vármegyéből érkező szőlőtermelő családok között.⁸⁶

Végigtekintve a számba vett telepítvényeken – melyek egy része életképes községgé fejlődött, más része továbbra is egy már létező község vagy város közigazgatása alá tartozott – érzékelhető, hogy földrajzilag a Délvidéken volt a legintenzívebb a vizsgált tevékenység, s a 19. század eleji néhány kivételtől eltekintve leginkább az állam szervezett új telepítéseket vagy fejlesztett tovább már létezőket. E közigazgatásilag önálló vagy önállósodó kolóniák neveit természetesen utóbb adták vagy választották, ezért utal számos telepítvény név a korabeli ismert és köztiszteletben álló politikusokra (pl. Wekerle Sándor, gr. Tisza Kálmán, Szapáry Gyula, Mailáth György, Hertelendy József).

⁸⁴ DOBOKAY 1896. 856–874. pp., PAP 1896. 85–86. pp.

⁸⁵ DOBOKAY 1896. 874–884. pp., PAP 1896. 85–86. pp. Krassó-Szörény vármegyéhez értékes adalékot közöl GILICZE JÁNOS: *Bodófalva telepítése, 1892*. In: Bodófalva telepítésének 100. évfordulója. = A Makói Múzeum füzetek 77. Szerk.: Halmágyi Pál. Makó, 1993. 12–17. pp., MAGYARI ETELKA: *Mi marad utánunk?* In: Bodófalva telepítésének 100. évfordulója. = A Makói Múzeum füzetek 77. Szerk.: Halmágyi Pál. Makó, 1993. 25–38. pp.

⁸⁶ DOBOKAY 1896. 884–890. pp., PAP 1896. 85–86. pp.

b) A századfordulós telepítésekről

Az állami szerepvállalás normatív kinyilvánítását követő években a telepítvények létrehozásának *praktikus elvei* is kikristályosodtak. Ezek közé emelkedett mindenekelőtt a faji és a nemzeti konszolidáció előmozdítása, a piaci termelésre nem alkalmas, újabb néhány holdas törpebirtokok kialakulásának elkerülése,⁸⁷ a társadalom színvonalának jelentős emelése, a kisbirtokosok mobilizálása, továbbá a mezőgazdaságilag és etnikailag legmegfelelőbb földbirtokok kijelölésének követelménye, valamint az a tapasztalati tény, mely szerint az eredményes be- és áttelepítésekhez az állam közreműködése valóban nem nélkülözhető.⁸⁸ Egy 1900-ban megjelent becslés szerint körülbelül 225 ezer család volt, vagy lehetett volna érintett az állami telepítésekben Magyarországon, míg a ténylegesen oda fordítható földterület hozzávetőleg 2500 telepégység kialakítását tette elvben lehetővé 1896-ban.⁸⁹

Mindenesetre az 1894. évi V. tc. folytán képzett telepítési alapból gr. Bethlen földművelésügyi miniszter 1894-ben máris öt birtokot vásárolt az állami telepítésekhez: Nagysármáson (Kolozs vm.), Magyarernemeyén (Beszterce-Naszód vm.), Vicén (Szolnok-Doboka vm.), Alsó- és Felsőkeresztesén (Fogarás vm.), valamint Bukovécen (Krassó-Szörény vm.). A megkezdett kormányzati telepítési tevékenységet Darányi Ignác miniszter folytatta, aki 1899-ben Sztancsófalván (Temes vm.), 1900-ban Alsó- és Felsődetrehegyen (Torda-Aranyos vm.), Bunban (Kisküküllő vm.), Bálincon (Krassó-Szörény vm.) és Fehéregyházán (Nagyküküllő vm.), 1901-ben Marosludason és Marosbogáton (Torda-Aranyos vm.), Karán és Kolozson (Kolozs vm.), valamint ismételt Marosludas, Marosbogát, Fehéregyháza és Bun községek határában vásárolt földeket. Az 1902. évben pedig az Ógyallán (Komárom vm.), Csákányon és Alsócsöllén (Pozsony vm.) megvásárolt különféle birtokok gyarapították a kincstár telepítvények létrehozására szánt földterületeit, melyekkel összesen 24.127 katasztrális hold állt rendelkezésre 1903-ban, többségükben a Királyhágón túl. Ezeket szaporították azon kincstári erdők, amelyeket művelési águk megváltoztatásával telepítési célokra szintén fel lehetett használni Krassó-Szörény, Temes és Bács-Bodrog vármegyékben.⁹⁰

Időközben a *telepítési alap* is fokozatosan feltöltődött, illetve gyarapodott hatmillió forintra, melyet a budapesti IX. kerületi állampénztár kezel, s amely terhére az állam nemcsak birtokokat vételezett, hanem finanszírozta a telepeken emelendő házak költségeit, az említett erdők irtását, valamint a törvény szerint létesítendő közcélú beruházásokat. 1903-ban 72 telepítvény volt a földművelési tárca kezelésében, ezekből azonban csak kétszer nyolc esett kifejezetten az 1894. évi törvény hatálya alá. 1896 és 1903 között a ténylegesen betöltött telephelyek egész területe meghaladta a tizennyolc és félezer

⁸⁷ A törpebirtokok alakulásáról részletesen ír OROSZ ISTVÁN: *A differenciálódás és kisajátítás*. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában (1848–1914). Szerk.: Szabó István. Budapest, 1965. II. kötet, 9–145. pp. különösen: 107–145. pp.

⁸⁸ JESZENSZKY IGNÁC: *A telepítés elvei és kivitele*. In: Közgazdasági Szemle. 1900. január. (1. szám) 32–40. pp., vö.: BALÁS KÁROLY: *Telepítéseink főszempontja*. In: Közgazdasági Szemle. 1909. május. (5. szám) 314–326. pp.

⁸⁹ PAP 1896. 97–98. pp., JESZENSZKY 1900. 37. p.

⁹⁰ *Magyarország földművelésügye 1897–1903*. (i. m.) 141–143. pp.

holdat összesen 612 kisbirtokos családnak téve lehetővé a saját tűzhely megszerzését.⁹¹ A kincstár a telepítés érdekében 1908-ig az ingatlanfelvásárlásokra ötmillió koronát költött és majd 42 ezer holdat telepített be. Ennek megfelelően *kéttípusú telepítvények* keletkeztek 1894 után; részint olyanok, melyek *kincstári ősi* (már meglévő) *birtokon* jöttek létre: Szilágyi telepes község (Bács-Bodrog vm., 1899), Igazfalva nagyközség (Krassó-Szörény vm., 1899), valamint a gombosi (Bács-Bodrog vm., 1899), a facseti (Krassó-Szörény vm., 1900), a temesrékási (Temes vm., 1899), a bálincí (Krassó-Szörény vm., 1903), a monostori (Krassó-Szörény vm., 1903) és a mosnicai (Temes vm., 1903) hozzátelepítések, részint pedig azok, amelyek a *telepítési alapból vásárolt földterületeken* létesültek: a nagysármási (1894), a magyarnemeyei (1896), a vicei (1899), a karai (1903), a marosludasi (1903), a felsödetrehemi (1903), a fehéregyházai (1903) és a stancsófalvai (1903) hozzátelepítések. 1908-ban az eredményesen telepített családok száma meghaladta az ezret.⁹² A folyamat a következő években is tört előre, amíg az első világháború meg nem állította.

c) A telepítés menete Szilágyi telepes község példáján

A Bács-Bodrog vármegyei Apatin egyike volt azon nagyközségeknek, amelyek külterületén előbb egy új telepítvényt létesített a magyar kormány, később pedig abból egy önálló község is megszerveződött: Szilágyi (mai szerb nevén *Sviljojevo*). Egyben ez volt a legnagyobb területű állami telepítvény a maga több mint hatezer holdjával.

A telep magvát 1892-ben gr. Bethlen András földművelésügyi miniszter „vetette el”, midőn a kis római sánc mellett fekvő apatini, bácsszentiváni és szondi kincstári erdők területét – amelyek még 1716-ban kerültek a magyar állam tulajdonába – telepítésre jelölte ki.⁹³ Az apatini tényleges telepítés megkezdését azonban csak 1899-re tűzte ki a minisztérium. Már eleve akként számolt a földművelésügyi kormányzat, hogy abból egy új község fejlődhet ki 6384 katasztrális holdon 260 római katolikus vallású bácskai kisgazdacsalád részére. Minden telepesnek 20 hold földet szántak a lakóházzal együtt egyenként négyezer forintért. Ebből 500 a telephely sorsolása előtt volt fizetendő, a hátralékot pedig ötven év alatt kellett volna megfizetni évi 4 % kamattal növelve. Az első két évben csak 3 % kamat volt fizetendő. További feltétele volt a részvételnek, hogy a települni kívánóknak ingatlanban, gazdasági felszerelésekben vagy készpénzben összesen legalább egyezer forint induló vagyonnal kellett rendelkezniük. A közberuházásokat a törvénynek megfelelően az államkincstár végezte, ingyen engedve át közösségi célokra az egész határ 5 %-ának megfelelő területet. Az alapító állam tervei szerint az első évben 80, a következőben pedig 70 ház készült el, s ugyanannyi család költözhetett új otthonba. A további telepesek 4–5 éven belül érkezhettek, kik között az ehhez szükséges erdőirtást követően összesen ezer holdat terveztek majdan szétosztani.⁹⁴ A várme-

⁹¹ Magyarország földművelésügye 1897–1903. (i. m.) 144–145. pp.

⁹² LOVAS SÁNDOR: *A legújabb állami telepítések Magyarországon.* = A m. kir. földművelésügyi minister kiadványa 2. (1908). Budapest, 1908. 14–17. pp., 35. p.

⁹³ DAMPFINGER IRÉN: *Szilágyi telepes község története.* Szilágyi, Szerbia, 2006. 5–6. pp.

⁹⁴ *Zombor és Vidéke.* 1899. április 30. (35. szám) 3. p.

gyei törvényhatósági bizottság 1899. június 27-én foglalkozott a kérdéssel, ott 6386,5 hold kincstári birtok betelepítésének szándéka hangzott el.⁹⁵

Mindenesetre a *Bácskai Újság*ban már áprilisban megjelent egy március 25-i keltezésű hivatalos versenytárgyalási hirdetés, amellyel az Apatin mellett tervezett telepközségben az 1899-ben emelendő 80 telepes ház elkészítéséhez szükséges munkálatokat és anyagszállításokat pályáztatta a magyar királyi kincstári (volt kamarai) ispánság helybeli hivatala. A mai kifejezéssel *közbeszerzési felhívásra* jelentkezőknek 1899. április 14-én zárt írásbeli versenytárgyaláson kellett részt venniük a kincstári ispánság hivatalos helyiségében. A pályáztatott munkák egymillió darab vályog helybeli előállítására, 750 ezer téglá szintén helybeli készítésére, a 80 házhoz szükséges szakmunkák elvégzésére, 820 métermázsas oltatlan mész és 25 métermázsas román cement odaszállítására, 500 ezer darab fedél- és 4 ezer oromcserépnek a helyszínre vitelére, valamint a 80 házhoz végzendő cserépfedési munkálatok elvégzésére irányultak. A saját kezűleg aláírt pályázati ajánlatokban fel kellett tüntetni az ajánlattevő(k) nevét, polgári állását, lakhelyét, cég esetén annak cégnevét, továbbá minden kételyt kizáró módon az egységárat, amelyért a munkát és a szállítást elvállalni volt(ak) hajlandó(k). Továbbá a pályázatnak tartalmaznia kellett az ajánlattevő arra vonatkozó nyilatkozatát, mely szerint ismerte a kivitelezéshez szükséges terveket, az előméréteket és -költségvetést, a helyi viszonyokat és a szakmai feltételeket, továbbá csatolandó volt az 5 % bánatpénznek a zombori adóhivatalnál való elhelyezéséről kiállított elismervény. Minden résztvevőt hatheti ajánlat-tételi kötöttség terhelte. Az el nem fogadott ajánlatok tevőinek bánatpénzei is csak hat hét után voltak követelhetők.⁹⁶

A telepek sorsolás útján való kiosztása és a szerződések megkötése valószínűleg még az év első felében megtörténhetett, bár ide vonatkozó biztos adatokat nem találunk,⁹⁷ mivel szeptemberben a kincstári ispánság már arra hívta fel a lakosságot, hogy a telepítésre szánt, de egyelőre ki nem osztott birtokrészeket egyévi időtartamra haszonbérbe szándékozott adni a földművelésügyi miniszter, s az ehhez szükséges első szóbeli árverést október 3-ra, a másodikat pedig 24-re hirdették meg a telepközségben lévő Rucska-féle ház helyiségeiben.⁹⁸

Az *alapkövet* végül 1899. október 20-án helyezték el, s a kialakulóban lévő községet akkor még Apatin-telep névvel illették. Az alapítás évében ténylegesen 80, 1900-ban 75, 1903-ban pedig újabb 30 ház készült el. A kezdetekkor 260 család jelentkezhetett, de ebből csak 1909-ben és 1910-ben töltötték be az utolsó 72 telephelyet. A telepek mindannyian római katolikus kisgazdák és jobb módú mezei munkások voltak, hiszen ezerforintnyi vagyont fel kellett tudni mutatniuk induló tőkeként. Nemzetiségi megoszlás szerint a túlnyomó többség magyar volt; húszan német, huszonegyen szláv hangzású nevet viseltek. Az első telepesek Temerinből (28), Doroszlóból (23), Moholról (7), Szabadkáról (5), Nemesmiliticsről (4), Csantavérről (3), Ókéről (3), Apatinból (2), Dávodból (2), Kishegyesről (2), Vepródról (2), Topolyáról (2), Zombor-

⁹⁵ *Zombor és Vidéke*. 1899. június 18. (49. szám) 5. p., június 29. (52. szám) 2. p.

⁹⁶ *Bácskai Újság (Apatin)*. 1899. április 1. (14. szám) 6. p., április 8. (15. szám) 6. p.

⁹⁷ Bácskai telepítésekre utalást tartalmaz: *Bácskai Újság (Szabadka)*. 1899. április 20. (75. szám) 1–2. pp., szeptember 29. (217. szám) 1–2. pp.

⁹⁸ *Bácskai Újság (Apatin)*. 1899. szeptember 30. (40. szám) 5. p., október 21. (43. szám) 5. p.

ból (1), Csonoplyáról (1), Péterrévéről (1), Nagybaracsokról (1), Zentáról (1) és Óbecséről (1) érkeztek. A telepítés 1900-ban még folytatódott, majd néhány évnyi szünet következett benne, s csak 1903-ban vették fel ismét annak fonalát.⁹⁹

A telepésekkel a királyi kincstár képviselőjében az egész telepítést vezető erdőgondnokság képviselője kötötte meg az *alapszerződéseket* és írta alá a 24 pontból álló *telepítési okiratot* Apatinban. E szerint egy telepállományhoz 800 négyszögöl belső telek, egy katasztrális hold és 800 négyszögöl kenderföld, 14 hold szántóföld és négy hold osztatlan közös legelő, valamint a lakóház tartozott mindennel együtt 20 hold területen. A telepéseket *de jure* a földművelésügyi miniszter fogadta be; a telephelyek kisorsolásán azon befogadottak vehettek részt, akik az említett 500 forintot előzőleg a telepkezelőnél vagy az adóhivatalnál befizették. Ezt követően a belsőség átadása nyomban megtörtént, amelyet az átadást követő hónap első napjáig a jogosult köteles volt véglegesen el is foglalni. Erre az időpontra a telepek házai már álltak, amelyek költségeit a fentebb írtak szerint a kincstár előlegezte meg, s a befizetett 500 forintból 450-et mindjárt ennek a megtérítésére kellett fordítani. A telepes a földjét folyamatosan művelni tartozott, a beköltözéstől számított két éven belül a belső részen kutat kellett fúratnia, kerítést és gazdasági épületeket kellett emelnie, továbbá gyümölcsöst és veteményest volt köteles létesíteni, a közutakon pedig fák ültetni. Ha mindezzel végzett, a fel nem használt 50 forintját visszakövetelhetette.¹⁰⁰

A telepállomány *vételára* négyezer forint volt, amelyből a birtokba lépés előtt kifizetett összegben felüli 3550 forintot évente kellett törleszteni olyképp, hogy az első két évben csupán 3 % kamatot kellett utólagosan megfizetni, azaz telepenként 106 forintot és 50 koronát az adott év novemberének 1-ején. A vételár tőkerészének teljesítése a harmadik évben kezdődött és 50 éven át tartott volna évi 4 % kamattal. Ennek esedékessége is november 1-eje volt, az összege pedig annuálisan 165 forint és 25,5 korona. Ha valaki késedelembe esett, ennek idejére további 5 % kamatot volt köteles viselni. Ugyanakkor rendkívüli részletfizetésre is lehetőség nyílt, ha a telepes azt kezdeményezte. A telepét tűzkár ellen mindenkinek biztosíttatnia kellett. A tulajdonjog átruházása az első tőkerészlet után következett be, vagyis rendszeren a harmadik év végén, mely tényt a telekkönyvbe illetégmentesen jegyezték be a vételárhátralék erejéig létesített jelzálogjoggal együtt. Az államkincstárt visszavásárlási jog is megillette akkor, ha a telepes ingatlanát a tulajdonjogának bejegyzését követő 15 éven belül – a házastársát és utódait kivéve – harmadik személyeknek elidegeníteni kívánta, amely esetben a már befizetett tőkeösszeg képezte a hátralékos kamatokkal és biztosítási díjjal mérsékelve a vételárat. Az időközben emelt létesítményekért és berendezésekért legfeljebb 150 forintot kellett a kincstárnak megfizetnie. A birtokot a telepes haszonbérbe nem adhatta, illetve a használatát a kincstár engedélye nélkül másnak egyéb jogcímen sem engedhette át. A birtokbavétel napjától viselte a telek után számítandó törvényhatósági, községi és egyéb közterheket.¹⁰¹

⁹⁹ DAMPFINGER 2006. 6–7. pp. Lásd még: *Zombor és Vidéke*. 1903. február 8. (12. szám) 4. p.

¹⁰⁰ DAMPFINGER 2006. 9–11. pp., LANJI KALMAN: *Apatin i okolina. Prigrevica, Kupusina, Sonta, Svilojevo i Gomboš na razglednicama i slikama*. Apatin, Srbia, 2004. 127. p.

¹⁰¹ DAMPFINGER 2006. 11–14. pp., LOVAS 1908. 378–381. pp.

A királyi kincstárnak jogában állt „az oly telepest, aki izgágáskodik, vagy a telepek közt egyenetlenséget idéz elő, vagy oly módon viselkedik, mely a telepek közti egyetértést és összhangot megzavarja, s a telepítvény fejlődésének s az összesség érdekeinek kárára van” a telepek sorából kirekeszteni és a visszavásárlási jogát gyakorolni. Ennek megítélése, hogy a renitens magatartása megvalósította-e az előbb idézett cselekményeket, a kincstárra és a földművelésügyi miniszterre tartozott. Azon esetleges jogvitákban, melyekben az állam felperesként vett részt, a sommás eljárásra illetékeséggel a kincstár által szabadon választott bíróság bírt a pertárgyértékre tekintet nélkül (!), míg azon perekben, amelyekben az állam alperesként vett részt, csakis a kincstári jogügyi igazgatóság székhelyére nézve illetékes bíróság előtt, „az ügy természetének megfelelő” eljárási rendben volt helye keresetindításnak – azaz jobbra Budapesten.¹⁰²

Az első telepítési hullám nyomán 1903-ra 188 család költözött Apatin külterületére, ahol időközben Darányi Ignác földművelésügyi miniszter jóvoltából községháza és paplak is létesült.¹⁰³ Az említett évben már 1112 lakosa volt a telepítvénynek, amely azonban még nem bírt önálló elnevezéssel. Az 1902. évi magyar helységnévtár csak *Apatinvidéki telepként* azonosította.¹⁰⁴ Ezen változtatandó 1903 elején a telepekből küldöttség járt Darányinál avégből, hogy a benépesült apatini külterületet önálló névvel illethessék,¹⁰⁵ s erre az említett deputáció a „Darányifalva” telepítvénynevet javasolta. A nagyformátumú miniszterben megvolt az a szerénység, amelynél fogva e megtiszteltetést elhárította, és helyette ajánlotta, hogy az 1901. július 31-én elhunyt igazságügy-miniszterről, „a törhetetlen nagy magyar Szilágyi Dezsőről”¹⁰⁶ nevezék el a lakhelyüket. Szilágyi egyébként járt is arrafelé: a bácskai politikai küzdelmekben éppen az apatini kerületben induló Szemző Gyula képviselőjelölt érdekében mondott egyszer beszédet Doroszlón. Darányi ezt követően külön is megszólította a vármegyei törvényhatósági bizottságot avégből, hogy az támogassa a kezdeményezését.¹⁰⁷ „Ez a névmegörökítés az ország érdekében való, és nem múlt érdekért, de emlékezés arra a rokonszenvre is, amellyel Szilágyi Dezső a magyar földművesek jóvoltára irányuló minden tevékenység, így különösen a település ügye iránt mindenkor, utolsó napjaiban is érdeklődött” – fogalmazott elégedettséggel egy helybeli napilap hozzátéve még: „a vármegyénk ősi erőtől duzzadó földjén egy életerős község fogja Szilágyi soha el nem halványuló emlékét hirdetni”.¹⁰⁸

¹⁰² DAMPFINGER 2006. 14–15. pp., LOVAS 1908. 382. p.

¹⁰³ LOVAS 1908. 38–39. pp.

¹⁰⁴ *A Magyar Korona Országainak Helységnévtára 1902.* Szerk.: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, é. n. 376. p.

¹⁰⁵ Lásd a község- és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV. tc. 2. és 3. §-ait!

¹⁰⁶ STIPTA ISTVÁN: *Szilágyi Dezső és a magyar igazságszolgáltatás reformja.* In: Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica. Tomus XI. Miskolc, 1995. 111–115. pp., ANTAL TAMÁS: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéletábrák, bírói jogviszony, esküdszék.* = Dél-alföldi évszázadok 23. Sorozatszerk.: Blazovich László. Szeged, 2006. 279–286. pp., ANTAL TAMÁS: *Szilágyi Dezső igazságügyi reformjairól (1890–1900).* In: Jogtörténeti tanulmányok VIII. Szerk.: Kajtar István [...]. Pécs, 2005. 9–28. pp., TAMÁS ANTAL: *Reforms of the Judicial System in the Era of Dezső Szilágyi.* In: *Ius et legitimitio.* Tanulmányok Szilbereky Jenő 90. születésnapja tiszteletére. Szerk.: Szabó Imre. Szeged, 2008. 9–16. pp.

¹⁰⁷ *Bácskai Újság (Apatin).* 1903. április 26. (17. szám) 3. p.

¹⁰⁸ *Zombor és Vidéke.* 1903. április 16. (31. szám) 2–3. pp.

Még annak az évnek áprilisában járt is egy miniszteri biztos Zentán az Apatin melletti további telepítések ügyében. A zentaiak közül ötvenketten folyamodtak a részvételeért, s ennek vizsgálata közben hangzott el az egyelőre ismeretlen nevű miniszteri meghatalmazott részéről az, hogy Szilágyi Dezső-falva lesz a kolónia neve.¹⁰⁹ A magyar igazgatástörténeti helységnév lexikon szerint hivatalosan 1903. augusztus 28-tól viselte a telep Szilágyi nevét.¹¹⁰ A Belügyminisztérium vezetésével is megbízott miniszterelnök, Széll Kálmán 1904. január 11-én bocsátotta ki azon rendeletét, amelyben Bács-Bodrog vármegye településeinek hivatalos neveit állapította meg. Ebben a „községhez tartozó azon puszták, telepek, majorok és egyéb lakott helyek megnevezése, amelyek jelentőségüknél fogva az országos községi törzskönyvbe felvételnek” megjelölésű rovatban szerepelt a *Szilágyi* elnevezés,¹¹¹ mely az Országos Községi Törzskönyvbizottság¹¹² 1904. évi jegyzékébe is bekerült.¹¹³

Szilágyi telepes község gyorsan gyarapodott, az 1907. évi adatok szerint már tempommal és postaügynökséggel is bírt.¹¹⁴ 1907-ben a főterén felállították Szilágyi Dezső mellszobrát, melyet Telcs Ede alkotott, s amely máig az egyetlen közterületi szobor a dicső emlékü magyar igazságügy-miniszteréről. 1908. augusztus 27-én pedig a Belügyminisztérium elrendelte a telepes falu önálló *nagyközséggé* alakítását.¹¹⁵ Ezzel az 1892-ben megkezdett állami telepítési tevékenység közigazgatásilag révbe ért, a telepítések ugyanakkor még az elkövetkező két évben is folytatódtak. A nagyközség lakosainak száma egyébként 1908-ban 1592 volt; népe szorgalmának, életrealitásának és dinamikus fejlődésének egyik bizonyítéka, hogy tagjai a szomszédos Szondon 1200 hold földet már maguk is béreltek.¹¹⁶ A dualizmuskori utolsó népszámlálás eredményei szerint a világháború előestéjén a lakosság 1802 lélekre emelkedett; a falunak immár volt saját vasútállomása, postamester által kezelt postahivatala, valamint teljességgel 6450 hold földterülete, amelyen 312 ház magasodott.¹¹⁷

¹⁰⁹ *Zombor és Vidéke*. 1903. április 19. (32. szám) 4. p., *Bácskai Újság (Apatin)*. 1903. március 21. (12. szám) 7. p., április 26. (17. szám) 3. p.

¹¹⁰ GYALAY MIHÁLY: *Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon*. Budapest, 1989. 796. p.

¹¹¹ A belügyminisztérium vezetésével megbízott m. kir. miniszterelnök 124.818/1903. számú rendeletével Bács-Bodrog vármegye községeinek, valamint ezen vármegye, továbbá Baja, Szabadka, Újvidék és Zombor városok területein fekvő lakott helyek neveit az 1898. IV. t-cz. 2. és 3. §-ai alapján, következőleg alapította meg [...]. *Budapesti Közlöny*. 1904. február 7. (30. szám) 2–4. pp. különösen: 2. p.

¹¹² A m. kir. belügyminister 1898. évi 125.000. számú rendelete a község és egyéb helységnevekről szóló 1898. IV. törvénycikk 4. §-a értelmében alakítandó Országos Községi Törzskönyvbizottság szervezeti és ügyviteli szabályzatáról. In: *Magyarországi rendeletek tára 1898*. Budapest, 1898. II. kötet, 1164–1172. pp.

¹¹³ *Bács-Bodrog vármegye községei és egyéb lakott helyei, továbbá Baja thj. város, Szabadka, Újvidék és Zombor sz. kir. városok egyéb lakott helyei hivatalos jegyzéke*. A Belügyminisztérium megbízásából kiadja az Országos Községi Törzskönyvbizottság. Budapest, 1904. 3. p.

¹¹⁴ *A Magyar Korona Országainak Helységnévtára 1907*. Szerk.: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1907. 1001. p., KALMAN 2004, 127–128. pp.

¹¹⁵ GYALAY 1989, 796. p.; *Zombor és Vidéke*. 1908. szeptember 13. (74. szám) 3. p. Lásd még JENEY ANDRÁSÉ – TÓTH ÁRPÁD (szerk.): *A történelmi Magyarország városainak és községeinek névváltozatai az Országos Községi Törzskönyvbizottság iratanyaga alapján (1893–1913)*. Budapest, 1997. 32. p.

¹¹⁶ A részletes adatokat lásd: LOVAS 1908. 36–55. pp., különösen: 41–55. pp.

¹¹⁷ *A Magyar Szent Korona Országainak helységnévtára 1913*. Szerk. és kiadó: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1913. 1188. p.

Szilágyi (*Svilojevo*) ma is létező község a szerbiai Vajdaságban.¹¹⁸ Alapítása 110. évfordulója emlékére lakosai a névadójuk szobrát is felújították, amely egyébként az egyetlen olyan, a magyar történelemre vonatkozó köztéri emlékmű a Nyugat-Bácskában, amely eredeti helyén vészelte át a 20. századot. *Deo gratias!*

4. *Post scriptum*

A telepítések történetjének kutatása napjaink jogtörténeti szakirodalmában talán periférikus jellegűnek hat, noha intézményei – amennyiben a magyar kormányok idejében felismerik jelentőségét – alkalmasak lehetnek volna a dualizmuskori honi mezőgazdasági és népesedési folyamatok kedvező irányú befolyásolására. A gazdagnak mondható egykorú háttérrodalom szintén jelzi e megállapításnak helytállóságát, ugyanis a századfordulón mind a humán, mind az anyagi jellegű, szükséges társadalmi tőke benne rejtett a magyar nemzetgazdaságban. A késlekedés és a történelmi Magyarország felbomlása akadályozta meg, hogy az elindított telepítési politika első gyümölcsei beérhessenek. Pedig az érintett évtizedekre kivételesen ráillett a bibliai mondás nem csak vallásfilozófiai, de ökonomiai értelemben is: „kérjetelek és kaptok, keressetek és találtok, zörgessetek és megnyitattik nektek”.

TAMÁS ANTAL

LAND ALLOTMENTS IN HUNGARY DURING
THE DUAL MONARCHY WITH SPECIAL REGARD
TO THE SOUTHERN TERRITORIES

(Summary)

The author of the current paper calls the attention on the history of land allotments (divisions) donated by the state for relatively poor people in Hungary at the end of the 19th and in the very beginning of the 20th century. This kind of state activity was forced by negative social processes such as the expatriation to the United States of America and Bukovina, the lack of ideal arable for Hungarian countrymen, the problem of the movements of nationalities and the actual crisis of agricultural production. The allotments organised by the Ministry of Agriculture were not regularised by modern legal norms earlier, therefore the Government promoted a bill in the Hungarian Parliament to ensure the missing budgetary sources for the important land property reform. The outcome, Act V of 1894 was supported by all the political parties in the House of Repre-

¹¹⁸ Honlapja: <http://www.szilagyportal.eu> (dátum: 2011. december 30.)

sentatives and the House of Lords had no serious objections against the planned allotments either. The only critics were articulated in connection of the new foundation, a financial estimate for the bankroll of the high costs because it was expected not be enough for the entire program.

The author presents the way of passing of the act mentioned and its most important legal institutions on land allotments realised by the organs of the Hungarian state. One can also read a summing up of the completed settlements as well to show the practical side of the interior colonization. The article contains a short chapter on the history of a concrete allotment procedure, too, on the example of an estate of settlers which finally turned to a real and living village on the Southern Territories and was named after the ex-Minister of Justice Dezső Szilágyi (1840–1901). The study involves details to the political carrier of András Bethlen (1847–1898), Minister of Agriculture and Ignác Darányi (1849–1927), great agrarian reformer and enthusiastic patriot at the time of the turn of the century.